

У Деркача за весь час змагання тільки раз було на одне кріплення більше ніж у Карпова, а то коли не однаково, так на два, три, а іноді й на п'ять кріплень менше. У таких випадках бородатий вибійник святкував перемогу. Він розгладжував бороду, мружив очі, сміючись хитав головою і все приказував:

— Так, як воно, га? Змагання, кажете, Макаре Семеновичу, га? От воно й змагання! Верх, виходить, мій, Макаре Семеновичу?

— Вірно, товаришу Карпов, покищо ваш верх, — погоджувався Деркач, — але я своє візьму. Цей місяць хоч-що-хоч, а випереджу вас.

— Казав сліпий — побачимо...

У кожної людини свої турботи. Карпова непокоїло те, що влітку було мало дощів. Він частенько виходив у степ, цілими годинами блукав серед хлібів, зривав пучки трави, нюхав, придивлявся і все намагався дати відповідь самому собі: можна буде купити сіна чи ні? Якщо сіна не дістане, значить — прощай корова. А без корови яке вже тоді життя?

Трохи пізніше, коли селяни закінчували вже молотьбу, на рудничному базарі стали з'являтися гарби з кормом; продавали полову, солому, сіно. Карпов міг би придбати, але ціна на корм була така висока, що він тільки крестав, чухався та тихенько лаявся. За гарбу сіна, а сіно не чисте, з будяками, молочасм, просили стільки, що треба було йому майже місяць працювати. А все ж іншого виходу немає. Треба купувати. Карпов побіг по знайомих, понапозичав грошей, і йому біля сараю склали три гарби запашного сіна. Корова кормом забезпечена, але треба ще відробляти, бо боргів начіплялось мов реп'яхів, а тут ще завідувач дільниці сказав Карпову, що він, як кваліфікований вибійник, мусить вивчити працювати в приступковій одного з мобілізованих селян, на прізвище Чередниченка. Карпов почав був категорично відмовлятися, бо возитись із учнем це значить гаяти час. Але завідувачеві довго балакати ніколи, він показав Карпову здорового, вже перерослого парубочі роки, з пухкими вусами чоловіка, що стояв, звисивши довгі руки, й перейшов до розмов з іншими робітниками.

Тоді Карпов вирішив: що ж будеш діяти, хай ходить й дивиться Чередниченко, як вибійник буде працювати. Аби тільки він не заважав під час роботи.

Андрій Чередниченко кожного ранку находив у нарядній Карпова, здоровкався й потім мовчки ходив скрізь слідком, аж поки не приходили до приступку. Чередниченко знав, що старі люди амбітні, з ними треба поводитись чемно, тому він з Карповим був ще мовчазніший, ніж завжди. Коли старий казав подати стояка або стягеля — подавав, треба було перенести шлянгу до нижчого вентилія — переносив, а здебільшого Карпов не казав і цього робити, а Чередниченко догадувався, що старому треба, й робив сам. Андрій цілого п'ятиденника просидів

у приступку й усе сподівався, що не сьогодні так завтра старий почне вже безпосередньо вчити рубати вугілля. В казармі хлопці кожного вечора вихвалялись своїми успіхами в учбі. Мартинюк, наприклад, казав, що його вибійник тепер уже тільки сидить та вказівки дає, а учень сам працює, Федір Завірюха хвалив — не нахвалювався з свого вибійника Деркача, а Андрійв забійник ще не давав за молотка піддержатись.

Чередниченко вирішив про це нагадати своєму вчителєві. Карпов якраз сів трохи перепочити. Молоток він почепив за закріпленого стояка, витер обличчя широкою шорсткою від мозолів рукою, розтер струмочки поту й потім став виплутувати з борода шматки вугілля, що позаплутувались ніби в волі раки.

— Пилипе Єфремовичу, — звернувся до нього Чередниченко, — інші вибійники чомусь інакше вчать наших хлопців.

— А як же вони вчать? — повернувся всім тулубом Карпов. — А ну розкажи, це мене цікавить.

Чередниченко не відчував у словах вибійникових іронії, він підсунувся до Карпова.

— Там вибійники привчають наших хлопців поводитись з молотками. Хлопці вже працюють як справжні вибійники.

— Серйозно? — здивувався Карпов. — Швидкі ваші хлопці! Дуже моторні. Ну, що ж, коли й тобі забажалося рубати — бери ось молоток, працюй.

Чередниченко підліз із молотком до вугільної стіни, трохи схилився, як це робив і Карпов, приставив зубок до вугільного шару й натиснув на ручку. Було приємно відчувати, як зубок плавно заходив у вугільну твердість. Чередниченко відламував куски вугілля, зсовував униз і, захопившись працею навіть забув, що поруч сидить Карпов і спостерігає за його роботою, бо всю увагу він зосередив тільки на тому, щоб зручніше керувати молотком.

— Ну, товаришу, досить, — почув раптом Чередниченко, — дай ще й я трохи порубаюсь. А то заробимо заячий хвіст. Прийдеться тобі почекати, поки дадуть приступок, тоді вже практикуйся скільки влізе. А покищо — придивляйся, як роблю.

І Чередниченко знову сів збоку, спершися на стояка, прислухався до ділового цокотіння в приступках молотків, чув шарудіння потоків вугілля, що сунулося вниз, до плечі, ніби на весні вода з гір.

У плечах і руках стояла перша втома від справжньої шахтарської праці.

III

Іван Прищепа переніс свої речі — потерту скриньку й невеликий лантух із старими речами — до Михайлівни-жінки, що постачала горілку, коли був зачинений кооператив. Три дні Прищепа нікуди не виходив з хати, сидів у задній кімнаті і

тихенько смоктав горілку, але пив стільки, щоб зовсім не сп'яніти й не накоїти якихось дурниць, бо всякі дурниці зараз недоречні. В голові складаються пляни, їх тільки треба гарно обмірковувати і потім діяти точно й упевнено. Пляни парубкові не давали спокою, бо в них скупчувалася помста за все, що він переніс на Пугачівці,—і за вигнання з спілки, за суд, за відштовхування Деркачевої комсомолки, за висміювання від Сорочки над невідомою любов'ю до його дочки. Багато було образ, тому й довго так складався плян. Але Прищепа все ж дійшов певних висновків. Одного вечора він витяг із скриньки свого празникового костюма, начепив квітчасту краватку, намочив гарного, чуба, зачесав його на бік і пішов шукати Аню — Сорочину дочку.

Аня Сорочина була саме така, якою її хотіли бачити батьки. Вона здійсно грала на гітарі, вміла вишивати шовком найскладніші визерунки, багато читала чужоземної літератури і до всього цього любила кінокартини з таким змістом, де, дивлячись на екран, можна цілоти години почувати себе десь у далеких краях, серед невідомих людей, які тільки те й знають, що переживають безконечні захватні пригоди. Знайомі пророкували батькам інтелігентного зятя—якого небудь бухгалтера або рахівника шахтоуправи, а можливо й гірничого техника. Батьки це знали добре й без пророкувань, вони вже придбали гарний посаг, зупинка була тільки за слушним часом та гарним сватом. Аня теж була не від того, щоб у неї за чоловіка була якась видатна людина. Тільки де їх набрати вида них, а прекрасні парубки трапляються й серед звичайних людей. Їй дуже подобався коногін Ваня Прищепа — хлопець здоровий, вродливий, тільки гордий. Дівчина випробувала всі можливості, щоб бути до Прищепи ближчою, пильно задивлялась, писала листи з віршами, намагалась розмовляти, але він тільки всміхався. Аня провела вже не одну довгу безсонну ніч, мріючи про цього брутального парубка, намагалась відштовхувати від себе уяву чубатого обличчя, силкувалась не думати, та від почуттів ніде не дінешся, ніякими засобами з серця не викорчуєш. Коли Аня почула, що Прищепа побив батька, вона зраділа, що може хоч це відштовхне від зайвих мрій, але другого дня прокинулася уже з прощенням Прищепи за цей учинок, мрії знов осідали її з усіх боків.

Прищепа найшов Аню в бібліотеці. Вона дуже здивувалась, коли він, чомпопоздоровкавшись, запросив її вийти на двір для дуже серйозної розмови. В густій темряві, такій, що її можна обмацувати руками, Прищепа попрохав пробачити йому за турботу і потім повів несподівану для Ані довгу, але приємну розмову про свою до неї любов. З його слів виходило, ніби він закоханий давно, та не хотів у тому зізнаватись, він знав і знає, що ніколи батьки не віддадуть свою дочку за коногона заміж, тому свою любов він топив у лайках, горільці та зухвальстві.

Можливо й правий був Сорока, можливо й побив коногін десятника від безмежної любови, від невимовної туги. Прищепа прохає Аню пробачити за вчинену її батькові образу, та що сталося, того не повернеш. Якби не ця бійка, Прищепа жив би в Пугачівці, насолоджувався хоч тим, що здаля дивився на свою кохану, а зараз він поїде до брата - техника на Смоляннівську рудню й житиме там чернецьким життям. Раніш Прищепу брутально чинили із Анею, щоб не роз'ятрювати собі ран кохання, а тепер, все єдино, вирішив поговорити востаннє й незавжди. Яка жорстока доля, які бувають надлюдські знущання від природи: народився б він, ну хоч би інженером, тоді міг би женитись на Ані, могли б вони тоді пити повними ковтками вино кохання. Але доля знущається, вона не зробила й Аню такою, щоб поїхати разом із Пугачівки, залишити батьків і будувати своє світле й радісне життя.

Прищепу з Анею ходили темними вулицями, але для них не існувало ні темряви, ні вулиць, не чули вони собачого гарчання з - під будинків, — парубок використовував усі свої словесні здатності, щоб довести дівчині щирість свого серця. І в Ані тих кружлялась голова, в грудях кипіло, хвилі гарячої крові били по всьому тілу, вона хотіла вимовити слово й не могла, бо давили страх і радість.

Молода пара до півночі блукала вулицями, закінчили своє побачення рядом палких поцілунків, але Аня певного нічого не сказала, бо без матері такого значного кроку в своєму житті вона зробити не може. Мати свою дочку дуже любить, поважає і руйнувати дитяче кохання не стане. А коли мати захоче що зробити, то те мусить бути, батько погодиться. На тому вони й розійшлись.

Та Сорока не сподівався, щоб колинебудь спіткало таке нещастя. Життя його проходило ніби вода тихим степовим струмком. Течії не перешкоджали буйні вітри, не каламутили воду випадково кинуті камінці, бо дно до себе приймало їх м'яко й байдуже, як байдуже ставився й Сорока до всяких випадків, що траплялися в течії життя.

Давно вже десятникує Сорока на Пугачівській рудні, але ніхто про нього не міг сказати нічого ні гарного, ні поганого. Жив і працював він, як і хотілось, непомітно, щоб менше муляти людям очі. Шахтна адміністрація не вважала десятника Сороку за доброго господарника, але він свої обов'язки виконував, такі ж люди ціну мають завжди. Головне, не хвилюватись — це був у Сороки закон і, щоб його не порушити, десятник міг поступитись, попрохати пробачення в кого завгодно.

Пригода з Прищепою — це виняток, тут прийшлося і хвилюватись і навіть казати те, чого в дійсності не було. Нічого не вдієш — для спокою в майбутньому треба було потерпіти в минулому. Людина не може передбачити, де вона спіткнеться, та ще так іноді спіткнеться, що вже й не підведеться. Спітка-

тися ж Сороці не можна, бо від непевного кроку в роботі може зруйнуватись уся родинна побудова. Сорока сім'ю свою любив за порядок, ладність, повагу й спокій. Хоча дружина — трохи грізна жінка, але, поводячись коло неї вмінючи, можна жити прекрасно. Їй треба тільки одного — поступок, а Сороці їх не жалко, заради спільних родинних інтересів у дрібницях поступитись нічого не варто.

Удар був прямо в лоб, і такий влучний, що Сорока не міг зрозуміти, що навколо діється. Родина в повному складі сиділа обідала, й мати раптом повела розмову, що вона не хоче бачити дочинних страждань, мати піде на все, аби створити дитині щасливе життя, а коли батько з-за себелюбства буде протирічити, то хай тоді за наслідок відповідає сам. Аня кохалась з Прищепю, вони один без одного не можуть жити, тому вихід такий: або взяти до себе зятем Прищепу, або мати з дочкою кинуть батька і вдвох поїдуть до зятя на Смолянинівську рудню, де живе його брат-технік.

Сорока був приголомшений. Краще бути в завалі, коли сідає покрівля, краще летіти в кліті, що зірвалася і мусить розбитись, — там секунди переживань і потім кінець, а тут у своїй кімнаті своя ж родина утворила катастрофу, не меншу ніж кінець світу, кінець всього існування. Дочку Аню заміж за Прищепу, що знеславив, побив його, дочку заміж за коногона-розбишаку?! Е, ні тут поступок не буде. Хай летить усе шкереберть, хай гине найдорожче — спокій, але Сорока робиться твердий і впертий мов та криця!

IV

Нічого докучнішого не вигадаш, як бути спостерігачем людської зайнятості, поспішності та турботи. Соня Деркачева, спираючись на міцну батькову ковіньку, вийшла на вулицю й сиділа під будинком насамоті годину, другу, сиділа з півдня до самого заходу сонця, і тільки й роботи було дивитись, що навколо діється. Уже виїхала на-гора друга зміна вибійників, вони розходились вулицями стомленою ходюю, не поспішаючи, сокири їм здавались тяжкими, ніби вони були з олива. Це десь пройшов і Стьопа Свистунов, він по вечеряє й подається на засідання бюро.

Соня уявляла кімнату комсомольського осередку. Молодь притулювалася на вікнах, зайняла всі лави, навіть масивну урну для паперів і ту завжди використовують, щоб сидіти.

На засіданні гарячі громові спірки, пропозиції, сміх, догани — і все це хвилює, таке близьке, таке повсякденне, звичайне, що рез цього кипіння Соня себе почувала як витягнена на берег виба. Власне кажучи, гострого болю в нозі немає, хіба бачитиме лікар, як Соня трохи розімне кісточки, пройдеться поселком та завітає на засідання?!

Свистунов у своїй доповіді зосереджував увагу бюро на такому важливому й невідкладному завданні, як охоплення своїм впливом новоприбулої молоді.

— Нам треба прикріпити сьогодні найсильніших активістів до казарм, щоб негайно там налагодити політичну й культурну роботу. Ми мусимо знати, чим дихає, чим живе... чим живе... Сонько! Товариші, Деркачева Сонька!

Засідання прервалося. Дівчину вітали з видужанням, шуткували, радили про всякий випадок від хуліганів теж носити гарного ножа, принаймні хоч не кидати костура. Хтось пропонував себе тілоохоронцем, натякували, щоб пізно більше не загулювалась. Потім увесь гармидер вітання вшух, і Свистунов повів засідання далі. Коли почали прикріпляти активістів до казарм, Соня попрохала дати їй казарму № 117, бо там є дехто знайомий, легше буде провадити роботу. Прохання задовольнили.

— Товариш, часу не гаяти, — закінчував засідання Свистунов, — бригади мусять завтра обстежити, як вчаться новоприбулі, а хто прикріплений до казарм — гайда по місцях сьогодні ж.

Після закінчення засідання Соня хотіла йти додому та вже дорогою напрямом змінила: нозі однаково не гіршає, розійшлася й навіть болить ще менше, ніж боліла раніш.

Зустріли Соню в казармі не так, як і кожного, хто заходить, бо жінка в казармі — гість не дуже звичайний. Оразу припинились балачки, подавилась хрипла балабайка, хто в ліжках спочивав, теж попідводились.

— А стара знайома, — пішов через кімнату назустріч Соні Іванов. — Женишка ж вашого знаєте, Прищепу Івана Павловича, відсіля попрохали.

Навколо Іванова й Соні зібрався натовп, дівчина зрозуміла, що коли одразу не змінити тему розмови, то можна зіпсувати все, почнуться жарти, натяки й що хочеш, але не ділова розмова.

— Я, товариші, від комсомольського осередку прикріплена до казарми № 117.

— Та це ж казарма № 27, — серйозно зауважив один парубок.

— Не слухайте його, тьотю, — відштовхнув парубка невмищий ще і в спецівці здоровий хлопець, — наша казарма тільки № 17.

Вибухнув регіт — початок того настрою, ще може жартами звести нанівець увесь авторитет і потім довго треба буде битись, щоб ставились до дівчини серйозно. Тому Соня зігнала з лиця посмішку й суворо запитала, звертаючись очима відразу до всього кола молоді:

— Я прошу сказати, яка це казарма, а реготатись можна вибрати інший час.

— Товаришко Деркачева, — протиснувся розпатланий у висмикнутій полотняній сорочці Завірюха, — це казарма № 117!

А ви — не на базарі, — накинувся він на привідців глузування.
— А я й не пізнала одразу тебе, товаришу Завірюхо. Роздягнений, розпатланий, мабуть уже спати лягав.

— Лежав, відпочивав. Оце став сам у приступковій працювати, так без звички дуже стомлююсь.

— Що це ти, товаришу, до лазні не зайшов? — звернулася Соня до парубка, що лише кілька хвилин тому вів наступ на дівчину, а зараз притих і в натовпі стояв мовчки й спостерігав, що тут діялось. Почувши Сонині слова, він повернувся — притиснувся між натовпом до свого ліжка і тут, ніби почувуючи себе одгородженим, де ніхто й нічого не може йому вкоти, сміючись, відповів:

— Митись треба тільки під вихідний день.

Соня подумала, що не зрозуміла хлопця, хотіла ще раз спитати, та Завірюха пояснив:

— Живе людина, як свиня. На роботу ходить тільки як збудять, а то все спить. У лазні буває під вихідний день. А їсть по дві порції.

— Тільки хвилинку уваги, — підійшов ближче Іванов, ніби його за три, чотири кроки не могли почути, — товариш Пашенко в своїх вчинках має рацію. Що їсть багато, то не голова винна, а шлунок, за шлунок ж відповідати ніхто не може. — Іванов трохи промовчав, ніби спеціально, що заінтригувати своїми незвичайними міркуваннями присутніх, що й без того слухали уважно. — Для чого людина мисться, спитав би я вас, шановна товаришко жінчина? Для гігієни — відповісте ви мені. А гігієна для чого нам, оцим кротам? Щоб довше жити — хочете сказати? А жити нам для чого довго? Щоб довше бути кротами? Бачите, спочатку дивися, все ясно й просто, а колушнеш — проблема.

— Це дурниці, а не проблема. Не будемо хто зна чим займатись. Давайте братись до серйозних справ...

— Кожна справа, раз вона справа, то вже це серйозність. А яка важливіша із справ — питання, що не має певної відповіді.

— Іванов, замовкни! — майже наказав Глущенко, що оце тільки повернувся з робітфаку й застав за філософствуванням Іванова.

— Будь ласка, — вклонився Іванов і одійшов убік.

Нарешті такі розмови закінчилися, і Соня почала відкривати збори комсомольців. Треба було обрати казорга й редколегію стінної газети. Суперечок не було, всі погоджувались на кандидатурі в організатори Завірюхи. Хлопець він тямучий, видно не розбишакуватий, навіть інших стримує, хай організовує комсомольців. Сказала й Соня, що Завірюху трохи знає, він знайшов її порізану. Це зацікавило присутніх, вони оточили хлопця, почали розпитувати його, як воно саме стався цей випадок, хто порізав, за віщо, але Завірюха відповідати не став, — про це можна, мовляв, говорити іншим разом. Думати ж можна, цим нікому заважати не будеш. Завірюсі було приємно диви-

тись на дівчину, що такої гарної про нього думки була. Він вирішив обов'язково провести її додому й поговорити про щось таке особисте, близьке й приємне.

Вибори редколегії сталися бучні. Десь узявся непомітний Синиця, виліз на чисте ліжко, щоб видніше було, й тонким верескливим голосом, швидкими рухами свого тіла примусив зосередити на собі увагу.

— У мене категоричне запитання до товаришки агітаторки. Скажіть, газета буде чия — комсомольська, чи наша, всієї казарми? Якщо наша газета, то тоді ще одне запитання: яке має право комсомол вибирати для нас редколегію? Може серед товаришів позапартійних є люди не гірші за комсомольців, що навіть працювали в пресі. От я, наприклад, ще під час боїв у громадянську війну і то вже надсилав дописи до військових газет. Затискувати позапартійних, робити за них те, що вони самі можуть робити — по-моєму, справжнісінький злочин.

Довелося Соні пояснити, що позапартійних ніхто затискувати не збирався, на видання газети тільки комсомольська ініціатива, а обирати на членів редколегії можна всіх, хто гідний буде цього імені.

Викукували прізвище кандидата партії, студента робітфаку Глушценка, моторного Мартинюка, Завірюхи, філософа Іванова заміркованого Чередниченка, нервового Синиці, викукували довго й настирливо. Соня від гармидеру не могла спіймати якесь прізвище окремо. Але вже вгамувалось, хто більше за всіх кричав — прочахли. Іванов знов пробився в центр кола й попрохав слова.

— Коли дозволите сказати хоч кілька слів, — промовець уважно подивився на Глушценка, ніби спеціально слова говоряться для нього, — то я в цих словах буду відмовлятись від чести носити сан члена редколегії газети. Я людина, що живе за деякими принципами. Один із принципів — відштовхування культури; культура нам, шахтарям, непотрібна, бо вона тільки завдаватиме шкоди — шахтарі, опанувавши культуру, можуть побачити жахливість свого становища, і тоді вони мусять стати Івановими, інакше бути не може. А це жах, товариші, так, жах! Добре, коли Іванов один, на нього весело дивитись, смішно слухати, а уявить собі, що ви всі Іванови. Це був би будинок божевільних. Ні, я проти газети!

До виступів Іванова звикли, як до явища, що можна з нього розважитись. Іноді ж його промова була до того несподівана, що слухачів приводили в зам'яття, приголомшувала як раптовий вибух. Так і тепер: Іванов уже протиснувся з натовпу і, не оглядаючись, пішов до свого ліжка, а люди стяли мовчки й дивились йому вслід.

— Товариші, — стріпнулася Соня, — це ж провокація. Виступ Іванова спрямований на зрив нашої роботи. — Вона з обуренням закликала не піддаватись на провокаційні виступи й через га-

зету боротись з усілякими філософами, що перешкоджають молоді стати на вірний пролетарський шлях, боротись із прогулянами, пиятикою, з такими вахлаками, що миються раз на п'ятиденку й забруднюють казарму.

Процедура виборів відбулася швидко. До редколегії увійшли ті, хто більше виявляв активності, кого більше було помітно в казармі. Загайка тільки з призначенням на редактора. Всі відмовляються, нікому це діло не знайоме, та виручив Синиця.

— Товариші, — взяв слово він, — позапартійного приділяти на редактора річ ризикована. Газета — це відповідальна ділянка. Людей на таку роботу треба виділяти серйозних, політично грамотних, щоб не сталось тут якої помилки. Може декому здаватиметься й нетактичним, але я хоч покищо і позапартійний, усе ж свою кандидатуру висовував би на редактора. У нас в редколегії кандидат партії, розвинена людина, студент робітфаку Глущенко, тут ряд комсомольців, вони, в разі я матиму нахил до якої помилки, виправлять. Але помилок я не робив, я писав під такий відповідальний час, як громадянська війна, і то мені командир полку тільки й міг сказати: молодець, товаришу Синиця, завдяки вам про наші героїства знає ціла країна. А тепер дивіться самі, кого призначати на редактора. Вам з боку видніше.

Проголосували, й Синиця став відповідальним редактором стінгазети казарми № 117.

Соня була задоволена з проведеної роботи. Вона вийшла з казарми, зовсім забувши про свою хворість, на ковінку спіралась механічно.

Тільки зникла дівчина за дверима, як у казармі знову все почало входити в свої береги. Роздягались, потягувались, з насолодою позіхали, лягали в привітні ліжка, Коля Лівша може б ще й заграв, та балабайка його, почеплена на стінку, куняла, як і її власник. Чередниченко розкидав руки як весла й, простягшись, хропів на всі заставки. А Завірюха пішов із казарми разом із Сонєю.

Слабкий молоденький вітрець дмухав на електричні ліхтарі, на витрішкуваті зірки, що вперто вдивлялись у землю, але ні вітрові зірок не загасити, ні зіркам не побачити в сутіні дій на землі, бо тут все відпочивало, сон скрізь володарював. Темними й мовчазними вулицями тихо йшли поруч Завірюха з Сонєю і жваво розмовляли. Він розповідав, що вже на рудні призвичаївся, відчуває себе майже як і в селі своєму, в Головиному, все гаразд, жити можна, тільки чогось не вистачає, а чого саме — зрозуміти не можна. Завірюха знав, чого йому не вистачало і якби це в тому самому Головиному, то обняв би дівчину й випалив: давай удвох гуляти. Тут же інші порядки, та й дівчина не нашого пір'я птах, як не як, а комсомольський верховода. А, проте, всі вони з одного тіста.

— Знаєш, Соню, я хотів у тебе спитати, з ким ти крутиш?

Запитання було несподіване не тільки для Соні, а й для Завірюхи. Коли б це трапилось удень, то почервонів би він, як рак, але зараз ніби обходив ярк, тільки на крок відступив убік.

— Як це — крутиш? — почала згоджуватись Соня.

— Не розумієш, як крутити? Ну, парубок у тебе є?

— А, он воно що! — Соня дзвінко засміялась. — А чого це ти зацікавився цим, Федоре? Чи не думаєш теж крутити?

Почувши від Соні спокійні, без обурення, навіть не суворі слова, Завірюха наблизився знов.

— З великою охотою. З тобою, так мабуть світ іншим став би.

— Е-те-те. Ач, куди гне.

— Ну не світ, так все ж веселіше було б.

— Це вже інша річ.

— Ні, крім шуток, ти мені, Сонько, до вподоби.

— І ти мені, Федоре, до вподоби.

— Так у чому ж справа? Хоч по руках бити?

— Бити можна, та обережно. А може парубок у мене все таки є?

— Так чого ж не говориш...

Кілька кроків пройшли мовчки. Соня завертала вбік, до хати, а Завірюха заміркований було поплентався далі, в темряву вулиці.

— Вернись, Федоре, бо там собаки нападуть.

— Їфу, лиха година. Як швидко дійшли. Наче й не говорили, а вже дома. А скажи, хлопець у тебе гарний? — не вгамовувався Завірюха.

— Та що ти, Федоре, серйозно, чи що?

— При чому тут серйозність чи несерйозність? Сама зрозумій: у селі я вечорами бував на вулиці з дівчатами, там була в мене така як і ти оце, тільки не Сонька, а Одарка, сюди ж приїхав — одні хлопці. Все таки набридає. Ти ж дівчина гарна, от і хотів здибатись.

— От воно що, — зрозуміла хлопця Соня, — коли так, я можу з тобою товаришувати. Але май на увазі — тільки товариші.

— А я хіба що кажу? Мені щоб із тобою посидіти, поговорити, пошуткувати, а може коли й чмокнутись, тобто поцілуватись.

— Ну, хай тобі грець, — знову посміялась Соня. — На руку і надобраніч. Заходь до нас додому, навідуйся до осередку. Раз ти казорг, так тепер хоч не хоч, а зустрічатись доведеться частенько.

Соня боязко ставила хвору ногу вперед, ніби намацувала, щоб не провалитись, і кульгала до порогу. Завірюха задоволений пішов до своєї казарми.

v

Чередниченка майже останнього з учнів поставили працювати самого. Десятник пояснював це тим, що відразу на всіх не вистачало вільних приступків. Але ось учора він таки одержав

наряда на приступок нижче від Карпового й лежав з молотком біля вугільної стінки. Вирубувати куток між вугіллям верхнього приступку, що масивною брилою звисав над головою, і початком свого приступку — робота серйозна й важка. Це Чередниченко знав добре, тому він прикладав усіх зусиль, щоб виконати цю роботу швидко й як слід. Він не помічав, що сорочка, мокра від поту, прилипала йому до тіла, розводячи пил у густу й липку грязюку. Руки під час коротких перепочинків трусилися самі, ніби вони ще держали молотка, або на них напала пронасиця. Без звички тяжко, але Чередниченко все ж вирубав куток, і потім уже відвалювати вугілля зверху здавалося дитячою забавкою. Коли б тільки в руках та сила, що була зразу, то швидко б вирубав усю смугу вугілля до самого низу приступку. Але полем хтось посунувся вниз, можливо десятник або технік, Чередниченко ще не звик з голосу впізнавати людей і крикнув молодому вибійникові:

— Час уже кріпити, товаришу.

Добре кріпити, коли б це на рівному місці, а тут навкосяк, треба самому якось сказати, щоб не шугнути вниз, треба якось ще й стояка в руках держати, забивати що є сили сокирою. Чередниченкові здавалось, що на цю справу треба найменше десятих рук. Він гніздився на одному місці довго й уперто, але стояки висковзали з рук, грюкочучи летіли вниз. Чередниченко брав другого стояка, ставив знов на те місце, поки й цей не йшов слідком. Зрештою випорснула й сокира. Вона покотилась, розкидаючи голосні звуки криці, й десь зачепилась, бо її дзенькіт раптом урвався.

Чередниченко, лаючи все в світі, лазив полем, присвітлював до кожного стояка. обшукував клітки, витратив на шукання не менш години, і, зрештою сокиру все ж знайти пощастило. Коли він повернувся до свого приступку, там уже вирубаний кінць був закріплений, — працював вибійник другої зміни. Молодому вибійникові нічого іншого не лишалося, як лізти до штреку й йти відпочивати.

Сьогодні повторювалось те ж саме, що й учора. Чередниченко вирубав одного конька й узявся до кріплення. Також не хотіли держатися стояки, також летіли вони вниз, душу ссала здість, серце билось глухо й прискорено, пекло бажання однести до адміністрації молотка, сокиру, вже розім'яту на плечах спецівку, кинути шахту і йти на іншу роботу. Не скрізь же так тяжко вчитись, як у шахті на вибійника.

У такому стані застала Чередниченка комсомольська бригада з трьох чоловіка, що лазили з приступку до приступку, розмовляли, випитували, вислухували скарги, й бригадир Смирнов усе занотовував на забруднений пилом клаптик паперу. Чередниченко зрадів, що під такий скрутний момент можна з людьми поговорити, вилити з серця все, що затоплювало навіть розсудок. Він, аж сам дивуючись своєму багатослів'ю, розповів про

своє нерадісне минуле, показав довгі стомлені руки, на яких колись висів як опудало, розказав, як він мріяв на шахті знайти той притулок, де б можна жити новим життям. Але шахта видно не для Чередниченка, не ладиться щось у нього,—або такий невдачливий, що навчитись ніяк не може, або праця шахтаря тільки здається простою, а виходить, вчитись треба дуже багато.

Смирнов, бригадир комсомольської перевіркової бригади, хоча хлопець літами ще занадто молодий, але шахту вже знав добре. Він одразу зрозумів, у чому тут справа.

— Хто твій вибійник, товаришу, де він працює?

— Карпов. У верхньому приступкові.

— Лізьмо до нього.

Карпов зацікавився надзвичайною до нього увагою від молоді, що підлізла до забою разом із Чередниченком і оточила його півколом.

— Ви що, товариші, хочете щось спитати, чи може тільки подивитись?

— Ми хочемо вяснити,—заговорив Смирнов, і голос його бринів не по літах грубо,—як ви вчили ось цього товарища. Він зовсім не вмів працювати.

— А ви що це — контроль, га?

— Ми комсомольська бригада по перевірці учби.

— А, писклята,—засміявшись оголив дві низки білих зубів Карпов.—Може повчити хочете мене? Так будьте ласкаві.

— Учити вас нічого, ви самі гаразд умієте,—стояв на своєму Смирнов,—але вчити не схотіли.

— Ну, хлопці,—серйозно і теж суворо заговорив Карпов,—ви мені вкажчиками не будете. Хочу, вчу, хочу — не вчу, це вже моє особисте бажання. А взагалі — не заважайте працювати. Слухайте команду — киш звідцільа й щоб більше тут не рипались.

Карпов узяв молотка й підвів зубок до вугілля. Діловите стукотіння приєдналося до інших звуків праці, що лунали темним полем. Комсомольці разом із Чередниченком посунулись до нижчого приступку, допомогли недосвідченому вибійникові закріпити, й Чередниченко від задоволення аж вуса підкрутив.

А другого дня після роботи, просто в штрекові скликали збори шахтарів Мазурки-схід. Робітники вже знали, про що буде мовитись, бо ще вчора на засіданні шахткому голова Резніков наводив цей факт, як факт обурливого ставлення декого з старих робітників до молоді, і закликав бути якомога уважнішими до новоприбулих. Завжди так буває, що ранком у нарядній всі новини вчорашнього вечора обов'язково розповідаються й неофіційно обговорюються і тут же стверджуються або ставляться до них негативно. Карпову було неприємно, що про нього скрізь говорять, та раз це людям до вподоби — хай наговоряться. Але він здивувався, коли профорганізатор підліз до нього в приступок і повідомив про збори, що мають відбутися після роботи

в нижньому штретці, де говоритимуть про нього, про Карпова.

— Товаришу Власов, як же це так? Завіщо на мене така напасть?—питав він у профорганізатора.

Власов сказав йому, що саме буде мовитись, і Карпов хотів тут же в приступковій дати пояснення, та профорганізатор слухати відмовився—треба працювати.

Після закінчення робочого дня шахтарі виповзали з люка, і тут їх Власов запрошував убік, де миготіли бліді вогники акумуляторів.

Карпов виліз майже останній. Він підійшов до людей, що від утоми сиділи, попритулявшись спинами до міцних пар.

— От вам і Карпов,—обізвався хтось,—сидячи на колії. Що ж ти, борода? Підкачав, га?

— Чого там підкачав! На людей можна наговорити що хоч. Я можу сказати, що ти з шахти в коногона кобилу вкрав. А скільки тут правди буде—треба ще розібратись.

— Так що ж, товариші, ми тут майже всі,—перебив Карпова розмову Власов,—давай говорити офіційніше.

— Починай, товаришу Власов, тільки швидше, бо їсти хочеться.

— Ми швиденько, товариші. Справа от у чому...

І Власов почав говорити, яке політичне значіння має приїзд нових робітників, і що їм треба помагати в роботі.

— А при чому тут я?—перебив промовця Карпов. Про мене хай хоч усі села свої проходки відкривають.

— Знає цап, у чий город попав.

— Та ще бородатий.

— Товариші, не заважайте,—прохав Власов,—а ти, Карпов, не корч із себе невинного. Ти товариша Чередниченка навіть не навчив кріпити, не кажучи про те, що він і досі не вміє поводитись із молотком.

— Я за других не відповідаю. А ти скажи: я погано працюю чи ні? Я можу хоч кого з вас викликати на змагання і давайте—хто кого переможе.

У Карпова блимали очі, тряслася від злости чорна, як брила вугілля, борода, він підвів угору акумулятора й вдивлявся в обличчя шахтарів, що сиділи на землі. Всі мовчали, бо бачили—Карпов хоче говорити далі.

— Що ви хочете від мене?—потряс він у блідому повітрі акумулятором, ніби загрожував когось ударити.—Для чого тут зібралися? Може думаєте—настав час міняти старих шахтарів, що ціле своє життя риються в шахті, на стих писклять, що сьогодні тут, а завтра знов у села повтікають? Ні, ми ще так швидко не здамося, ми ще себе покажемо. Еге ж, покажемо.

Карпов вимовив усе, що хвилювало, розпирало в грудях пішов із кола вогників на самий край і сів там біля стінки. Тоді, крякнувши, поволі підвівся Деркач. Він теж держав у руках

акумулятора більше за звичкою бути завжди з світлом, ніж тому, що воно було й справді зараз потрібне.

Деркач говорив як і завжди спокійно, але слова били Карпова, ніби перепалені міцні цеглини. Хоча б хто другий обзивав Карпова прибічником ворогів робітничої кляси, а то Деркач, Макар Семенович Деркач, колишній друг, кум, родич, можна сказати. А Деркач все не вгамовувався, він вимагав від зборів Карпову об'явити догану, а Чердниченка — передати для навчання іншому вибійникові.

З Деркачем збори погодились. Тоді Карпов розлютований щільно підійшов до Деркача і кинув йому в чорне обличчя;

— Падлюка, ти, Деркач. Чуєш, падлюка!

— І за це спасибі.

Карпов, занадто розмахуючи акумулятором, подався до квершлягу, випередивши всіх, хто йшов штреком. Назустріч наближались вогні шахтарів другої зміни.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ЛЮДИ БЕЗ МІСЦЯ

1

Промені ранкового сонця сповзали стінами копра, перефарбовували запилену сіру цеглу, почорнілі дошки в ясний приємний ранковий колір. Сонце наступало впевнено й уперто, зсуюючи з стінки темряву й бруд на землю. Промені доповзали до широкого вікна й линули з помешкання потопивши в лоскотім теплі шахтарів, що з'юрбилися біля дверчат, які відгороджували темне провалля, стовбура.

— Ого, сонце, — прищулившись, зауважив Деркач, і одразу припинились розмови. Увага шахтарів зосередилася на пекучо-мідному дискові сонця, що зручно розсілося в прорізі вікна.

— Та-й здорове яке, — ще додав Деркач, держачи над очима руку, — як колесо на копрі. — І шахтарі стали вдивлятися, ніби вони ніколи раніш не бачили сонця й трапилося побачити оце в останню хвилину перед спусканням у шахту. Та вискочила із стовбура кліть, двенькнув сигнал, і відразу забулося сонце і його величність. Юрба посунулась до кліті, щоб зайняти в тісній коробці собі місце, тільки по звільнене шахтарями третьої зміни, що поспішали вистрибувати, ніби боячись, як би кліть знову не потягла їх униз.

У Деркача такий настрій, коли хочеться людині зробити щонебудь приємне, вкоїти вчинок, щоб його приємність була оцінована іншими, хотілось Деркачеві з кимнебудь порозмовляти, а можливо й заспівати. Хоча голосу гарного в нього не було, проте коли був добрий настрій, тихенько виводив собі бадьорі слова пісні. О, сьогодні буде працюватись гарно, сьогодні крім кріплення можна б і конькові ще голову звернути, а можливо навіть і двом конькам. Деркач зсунувся з верхнього горизонту

до свого 10 приступку, бо знизу лізти не вигідно — далеко й важко. Вночі в приступкові видко працював хтось із учнів, або якийсь ледар-вирубано тільки півтора коня. Добре, Деркач їх вирубає разом із вугіллям свого кріплення, що темною смугою простягалося донизу й чекало на гострого зубка вибійника. Деркач, як і кожен вибійник, раніше, ніж почати рубати, натягав до приступку стояків, обаполів, стягнів, покладав ліс так, щоб потім по ньому далеко не лазити, не витратити марно часу. Потім уже поліз до труби із стисненим повітрям, відкрив вентилі, подув дірку, щоб не забивалася шлянґа. Повітря з шумом, свистом, шипінням вирвалося з заліза й заповнило поле. Що ж, усе як і слід бути, можна пригвинчувати шлянґу й братися до роботи. Деркач поліз до того місця, де за його розрахунками мусіла бути шлянґа, але стояки стояли голі, ніби шахтарі в лазні, немає на них нічого, крім товстого шару пилу. Деркач облазив біля свого приступку все поле, але безрезультатно. Десь унизу вже заторохтів перший молоток, і потім заговорили молотки вже цілим десятком голосів.

— От чорт його знає, зіпсується настрій! — пожалкував Деркач, і вже справді не було бажання ходити на голові чи там танцювати або співати. Забійник лазив із приступку до приступку, придивлявся до стояків, розпитував забійників, але зайвої шлянґи ніде не було. Він знову виврався до свого приступку й стомлено сів, обпершись спиною об верству вугілля. Оце тепер і коні висітимуть і кріплення непорушене залишаться, бо хоч і лежить молоток, та без повітря він що собаці біблія.

Хоч бери та рубай сокирою, що оце стирчить устроєна в стояка, відставивши сокирище, як знов таки той собака хвіст. Хоча б десятника побачити, може б він якийсь вихід найшов, не сидіти ж тут, як турецькому святому, підпираючи стінку, не робити ж кат-зна чого прогули!

Мабуть більш, ніж годину довелося Деркачеві просидіти без роботи та лаяти нерозпорядність адміністрації, недоладності й усе на світі. Нарешті таки підповз до Деркача руденький вогник десятникової лямпочки. Сорока підвів угору світло й, ніби визиравши з-за рогу, тихо спитав:

— Це ви, товаришу Деркач? Що ж ви не працюєте? Може захворіли, занедужалося?

Деркач раптом стріпнувся й посунувся вперед так, що Сорока спустився на один стояк нижче.

— Що це за робота, товаришу десятнику? — заgrimів Деркач, і голос його було чути навіть в інших приступах. — Із-за якоїсь клятої шлянґи я мушу упряжку в приступкові сидіти, нічого не зробивши.

— Товаришу Деркач, не хвилюйтесь. Що ж, буває так. Ото не повісять шлянґи, кинуть-тільки й бачили її. Раніш запасні були, а зараз — як бачите. Нічого, я нові шлянґи випишу, а ви сьогодні тут щонебудь робіть. Може де закріпити треба, може

деякий лад навести. Я упряжку вам запишу, вам заплащать пересічний заробіток. Працюйте, товаришу Деркач, працюйте.

Сорока ласкаво посміхнувся для приємності, махнув своєю борідкою й поліз до інших приступків. Деркач із десятником більше розмовляти не став. Що з ним говорити, коли людині байдуже до вугілля. Потішив, називається, пообіцяв конторську упряжку записати. Та хіба від того оце вугілля само відлупиться? Хіба від того, що кваліфікований вибійник щонебудь робитиме, а не вугілля рубатиме, відсоток видобутку підвищиться? Ні, таких адміністраторів, що радять нічого не робити, а самі... самі по завалах спати ляжать, треба тиснути, щоб аж капало з них.

Деркач вирішив прийти працювати в другу зміну. Він висмикнув із стояка сокиру, перекинув за плечі молотка й подерся до верхнього горизонту, щоб виїхати на-гора.

— Деркач, що з тобою? — зустрівся шахтоуправитель Орлов із забійником на тому ж місці біля кліті, де дві з половиною години тому шахтарі дивились на молоде чисте сонце.

— Хазяйнують так ваші господарники, товаришу Орлов, що вибійники по шахті тиняються без роботи.

Орлов, молодий високий чоловік у ціленькій спецівці, мабуть збирався їхати в шахту, він здивовано подивився на кращого шахтаря, що з кривою гудив господарників.

— А ти, товаришу Деркач, ясніше скажи, що сталося.

І Деркач усе розповів, починаючи від свого настрою та захопливого бажання працювати, не забув згадати й про засідання шахткому, де обвинувачували десятника в тому, що він на роботі спав, і закінчив порадою бити таких господарників, щоб потилиці лящали.

— Добре. Згоден, товаришу Деркач. Ми на Сороку вплинемо. А ти все таки упряжку не прогулай, вийди в другу зміну.

Орлов дружньо потиснув Деркачеві руку й увійшов у кліть, з якої дівчата витягли вагона й пустили по рейках до перекиду.

Деркач, не передягаючись, пішов додому, пообідав і знову поплентався до шахти відпрацювати-прогуляну зміну.

II

Спочатку хотів Синиця провести засідання редколегії в казармі, та Завірюха пропонував піти надвір, на свіже повітря, бо в приміщенні душно й безлюдно — усі повилазили на сонце й тільки троє спало тих, що їм у нічну на роботу. Редколегія засіла в балці на зеленому від ранньої весни до пізньої осені поземистому морігу. Синиця підігнув під себе ноги й на колінах та на траві порозкладав папірці — матеріяли для стінгазети, частину яких понаписував сам, а частину вдалось зібрати серед мешканців казарми. Синиця раніш, ніж скликати засідання

пометушився, готуючись до випуску газети. Дістав паперу, з-за якого прийшлося у культсекторі шахткому знімати цілий скандал; треба було, щоб люди писали — теж довелося розмовляти з кожним казармником; потім нагадував про засідання членам редколегії, й наслідки цього всього — тільки затвердити матеріяли, й газета майже готова.

Глущенко сьогодні до робітфаку не пішов. Він боявся, що газета в казармі діло нове й попало до рук Синиці, про якого Глущенко, хоча й не показував цього, усе ж собі мав на пеньку, бо занадто вже цей партизан переживає в своїх виступах, а виступи негарні, в них почувається біль і злість. Зараз Глущенко простягся на траві, голову підпер долонями рук, лікті впер у землю й дивився на маленького, худенького, ніби викручена ряднина, Синицю, той показував членам редколегії матеріяли, розповідав тихо й лагідно, що він надалі передбачає робити: за його пляном, найближчим часом мусіли писати до казармної стінгазети лікарі з поліклініки, інженери, техніки, всі наукові й культурні сили поселку, щоб газета зробилась агітатором за чистоту, порядок і взагалі культуру.

Глущенко спостерігав за кожним Синициним рухом, дивився й не пізнавав того Синиці, що іноді ніби з-під землі вискакував на поверхню, гостро промовляв і знову зникав. Глущенко навіть не вслухався зараз у Синицині слова, він своїми очима поїдав редактора, що так по-діловому брався до своїх обов'язків. Глущенкові раптом здалося, наче він цього Синицю вже десь зустрічав. Можливо на фронті, там із багатьма людьми ставалося ділитись куском хліба, одежиною, а іноді й життям. На світі все можливе, дивись ще може десь разом були в скрутному становищі, може разом переживали передсмертні хвилини, це на фронті не дивов.

— А скажи, товаришу Синице, ти не був в одинадцятому українському полку?

Синиця здригнув, ніби його хто підняв за комір і струсонув.

Члени редколегії здивовано подивились на Глущенка, чого це йому так невчасно закортіло питати про громадянську війну.

— Ні, — відповів Синиця, — я там не служив. Я був у партизанському загоні товариша Голованя. А чого це ви спитали мене?

— Мені здається, — десь зустрічав тебе. А де саме — не можу згадати. А в кінному богучарському полку ти теж не був?

Синиця уважно подивився на Глущенка, що задер угору обличчя й усе не зводив очей з редактора.

— У богучарському я теж не був...

— Тоді я мабуть помилився. Давайте далі продовжувати наші газетні справи.

І Глущенко, залишивши думки про минуле, став прислухатися до того, що говорилося. Саме взяв слово Завірюха. Він

натягнув картуза на очі, щоб не засліплювало сонце, яке навпроти за балкою вдиралося в розхристаний чагарник.

— Товариші, ми мусимо вітати ту частину Синициного пляну, де він передбачає притягти до участі лікарів та інженерів. Тільки треба пляна поповнити. Товариш Синиця обминув у пляні такий момент, як боротьба за вугілля. Дивно було б, коли б ми тільки агітували за чистоту та за збереження свого здоров'я, а про вугілля нічого не писали. По-моєму, нам від вугілля треба починати, а потім уже переходити до чистоти, культури й іншого.

— Вірно, Завірюхо, — піддержав Глуценко, — тут і розмов бути може. Треба, щоб ота культура та здоров'я допомагали виконувати пляни видобутку.

Синиця переводив напружені очі з Глуценка на Завірюху й знов на Глуценка, видно було, що хвилювався, але коли говорив Глуценко, редактор заспокоївся, його обличчя розправилося й від промінів сонця аж заблищало.

— Так я і підходив до цього питання, — чогось звертався Синиця до одного Глуценка. — Не думайте, що я з холодочком узявся до роботи. Раз позапартійній людині партія доручила керувати партійною справою, то треба бути й позапартійному більшовику. Я добре думав про газету, обмірковував із усіх боків і дійшов до таких висновків: занадто скучно буде, коли ми почнемо займатись тим, що будемо малювати та писати про того, хто не вийде на роботу або когось не послухається. Не дуже дошкулиш прогульникові або п'яниці, немалювавши його на папері. А от коли газета не займатиметься пустопорожніми балачками та скализубством, а день-у-день втілюватиме [в казарму культуру, знання, то це дасть кращі наслідки, бо, підвищивши свій культурний рівень, прогульник не буде прогульником, п'яниця не візьметься за пляшку, симулянт просякнеться сумлінням, і всі вони працюватимуть як гідно працювати пролетарям.

— Досить, товаришу Синице, вже все зрозуміло, — перебив промову Глуценко, — це ти не туди заїхав.

Хоча обставина наче й не сприяла бурхливості, бо навколо спокійна зелень, тихий вечір плазував балкою, тінь уже захлинула засідання редколегії, але промовці один за одним нападали на редакторів плян. Синицине обличчя знову зібралося в жмут, голова вилізла в плечі, й здавалося, що коли б не вуха, то Синиця б заховався сам у себе. Він спочатку боронився, а потім, побачивши, що на його боці немає нікого, завмер ніби одубів.

З балки члени редколегії вийшли не скоро, вже закінчили газетні розмови, а все сиділи в присмерку, розмовляючи хто про що вигадув. Глуценко намагався зав'язати розмову з Синицею, щоб трохи його підбадьорити, бо таким гострим нападом, як оце було на засіданні, можна відбити охоту працювати. Він

же, як видно, людина ініціативна, працювати буде, тільки за ним треба мати добре око.

— А мені здавалося, товаришу Синице, що ми воювали разом у одному полку. Я вже думав, чи не там ми бачились, як стояли в поселкові отут десь під Донбасом,—забув уже, як він і зветься той поселок. Стояли, помімаєш, відпочивали, фронт верст за вісімдесят попереду, й раптом насакає Шкуро. Паніка була неймовірна. Я біг верстов десять без зупинки, біг по стерні босяка, не існувало для моїх ніг ні будяків ні колючок. Добіг до невеличкої річки, вона й не річка, а якесь болото. Мене греці з розгону й утаскали в тванюку. Загруз по пояс, вибився з сил і ні туди Микито, ні сюди Микито. Отам, думав, мені жаба й циці дасть. Біжать наші люди, я кричу, а їм не до мене, бо над балкою Шкуро сіє з кулеметів горох, кожен за себе турбується. Паніка, нічого не поробиш. Я був уже кричати залишив, можливо, що з переляку не кричав, бо знав—шкуровці прийдуть—дострілять. Але знайшовся один чоловік, їхав верхи, видно випряг коняку з брички, навіть збрुї не скинув. Побачив мене, кинув мені шинелю, прив'язав один кінець за посторонки, й коняка висмикнула мене, а грязюка тільки чвакнула. Той червоноармієць на коня й подався далі. Я й не роздивився, хто ж урятував мене. А випадки, товаришу Синице, різні бувають. Дивися, ще може зустріну свого рятівника.

— Ні,—підвівся Синиця,—я вас із тванюки не витягав. Піду мабуть до казарми. Треба вже лягати.

Незабаром за Синицею пішов з темної вже балки й Глущенко. Спати йому не хотілось, воно б і приємно посидіти з хлопцями на чистому повітрі, та занадто воно вогке, коли б не застудитися. Кривдно буде хворіти від того, що посидів у балці зайвих півгодини. Якби такі роки, як у Завірюхи або Мартинюка, те мабуть і спати ліг би в цій свіжій нічній прохолоді.

Був колись час, як жив Глущенко в селі, ночував тоді і в степу, і в лісі, й на м'яких пахучих луках. Було колись та тільки давненько, ще майже дитиною, ще як живий був батько, а вмер він, мати вийшла заміж за вдівця, малий чотирнадцятилітній Микита Глущенко пішов мандрувати від села до села, доки не натрапив на рудню й не окопався тут остаточно. За кілька років свого шахтарювання він із неписьменного селянина-наймита зробився студентом вечірнього робітфаку, людиною вже письменною. Глущенка вважають і в казармі й на роботі за справжнього комуніста. Як тільки кандидатський термін мине, він подасть заяву про переведення у дійсні члени партії.

Глущенко лежав у ліжку й перевертвся з боку на бік. На нього ринули спогади про своє минуле дитинство, злидні, безземелля. В уяві гоїдались від вітрів панські навидовижу струнки й товсті дуби, дрижало колосся на безмежних ланах

жита. Пан сам хліба не сіяв, він боявся управителів, щоб не залишили його своїм хазяїнуванням без грошей і маєтку, бо управителі — це спритні шахраї, що піклуються тільки за одне — як би обдурити пана. Тому пан землю здавав у найми сільським багатіям. У Парасківці було три таких багатії, що наймали в пана сотнями десятин землю й обробляли її руками своїх односельчан. Навряд чи був у селі такий, хто б počував себе неважливим від цих Вишневських, Кабаненків та Квилів. Малий ще був Микита Глущенко, а кожної осені в Квилів вибивав соняшники, дер кукурудзу, сидів на току з ранку до темна, сонце розпикало голову як сковорідку, руки мліли, дерев'яніли, а втекти з току не можна, батько взимку позичав олії та борошна, щоб дотягти до весни — треба відробляти. Коли він не відпрацює, тоді батько мусить сам сідати за чужі соняшники, а свій, хоча й злидений, усе ж хліб, залишиться недоведений до ладу.

Сидів Микита Глущенко, бив вибивачкою по м'який шапці соняшника й зі злістю дивився на старого опасистого Квиля, що приходив на тік у начищених чоботях та новому картузі з блискучим козирком. Слідком за батьком бігав його любий син, найменший з родини Квилів, Панько Квиля, або як його селяни звали, Панок. Батько багато з людьми не розмовляв, він тільки давав розпорядження своїм старшим синам, і ті вже були біля молотарки, в клуні, в степу, мотались по господарству як опечені, і в людей, що працювали в Квилів, було таке враження, що не два сини метушаться, а десятки, бо тільки й чути, що один біля ожередів шось кричав, другий коло гарб бігав, потім перший перебігав до клуні й відтіля його розпачливий голос лунав по всьому маєтку. Панок Квиля на старших братів не скидався. Він переймав звички поводження в батька, і хоча на зріст тільки по пояс дорослій людині, а до того ж був ще й тоненький, худенький, — ходив як батько тихо, не поспішаючи, задравши голову вгору, носив тяж чоботи і взимку й літом, коли говорив, із-за спини виймав руку і свої слова підтверджував, підіймаючи та спускаючи руки.

Глущенкові сон сплутав руки й ноги, розв'язував м'язи, послабив їх, але в голові не послаблялися думки про село, про настирливого впертого Панька Квиля й своє дитинство. І несподівано, ніби його облили холодною водою, Глущенко схопився з ліжка й очима вперся в невеличку постать Синиці, що скрючилась під ковдрою. Невже це дійсно так, що партизан Синиця — той самий Панок у лякованих чоботях із села Парасківки? Так от куди його голуба затаскало! А тяжкувато пригадати, занадто йому позбивано поважність і гордощі! Глущенкові хотілося зараз схопитися з ліжка, посадити біля себе Синицю-Квиля й почати йому дорікати згадками про минуле панство, чоботи, усім тим, що колись завдавало Глущенкові болів. Але він вагався. А що, коли помилився, й партизан

Синиця дійсно такий і є, тоді ж Глущенкові велика неприємність, ганьба для члена партії. Краще про це взнати потихеньку, перевірити Сивинині документи — хто він, відкіля, написати дедому листа, хай організації дадуть відповідь, тоді вже можна буде вживати якось заходів. Та одне діло міркувати, а друге — додержуватись своїх думок. Пекла цікавість Глущенка, не давала спокою, і він таки підійшов до сонного Синиці, одвернув край ковдри з жмуточка обличчя й з посмішкою дивився на худенькі щокки з гострими щелепами, що повипиналися як лемеші, на коло синяків під очима, ріденьке, м'яке русаве волосся. Дивився й сміючись хитав головою.

Дісталось видко Квилю нюхати смаленого вовка, на шахту поїхав, не все ж за батьком ходити, треба ще й самостійно пожити. А влаштувався непогано: має партизанського квитка, вже він редактор стінгазети, виступає на зборах, захищає скривджених від пролетаріату. Видко жалко свого брата, та нічого — пролетаріат себе теж оберігати може.

Синиця раптом одкрив великі здивовані очі й мовчки глянув на Глущенка, який теж не зводив з нього очей.

— Чого ви тут стоїте? — не витримав Синиця й спитав тремтячим голосом.

— Ніяк не пригадаю, де я, все таки, з тобою зустрічався. Мені здається, що в нас старе знайомство.

— Одійдіть од мене, не заважайте мені своїми спогадами спати.

— Я не хотів тобі заважати, та видко нерви в тебе незavidні — спиш і все чуєш. Спи, бо в шахті не в Парасківці. Завтра треба працювати. Гудок ранком загуде.

Синиця раптом підвівся й уперся очима в Глущенка.

— Одійдіть, кінець-кінцем, від мене з своїми Парасківками. Я вас знати не знаю й знатись не хочу. Це нахабство якесь, — почав він підвищувати голос, — опівночі лізуть з дурницями.

— Чобітки в тебе, Панько, гарні були. Як намальовані чобітки, — кинув йому Глущенко востаннє й пішов спати.

Ліг і Синиця. Тільки йому було не до сну. Він голову поклав на подушку якомога вище й прислухався до шамотіня на Глущенковім ліжкуві. Коли відтіля стали нестися спокійні звуки хропіння, Синиця встав, поскладав у лантух із тумбочки речі, захопив про всякий випадок конторську ковдру, простирadlo й тихенько, навшпиньках, озирючись, вийшов на двір...

Ранком Глущенко побачив Синицине голе ліжко, розкриту порожню тумбочку й схопив себе за волосся.

— Ой, який же дурень! — майже закричав він, і казармники припинивши збирання за роботу, застигли. — Що ж я наробив, ідіот! Спугнув Синицю, вирвався, клята душа.

І тут же в кількох словах Глущенко розповів шахтарям про несподівану зустріч із куркулем Паньком Квилем, що сховав своє вороже обличчя за партизанську книжку якогось Синиці.

— Бачиш,— підійшов до Глуценка довгорукий Чередниченко,— виходить, ми не даремно накиннулися на нього, коли він казав за виховання Прищепи. Пам'ятаєш, як старий вибійник отут був.— Деркач, він теж казав, що слова Синиці— ворожий виступ.

— Товариші,— принизливо вигукнув Іванов,— хіба тільки в нас один Синиця ворог? Тут є й без нього багато, що підривають під вами ґрунт. Багато ворогів є, а бачити їх— очі у вас підсліпуваті.— Іванов замовк, ніби подавився власним язиком.

— Чи не натякаєш ти на себе? Так тебе ми бачимо, що ти за п'яця,— сказав Завірюха, й його зауваження здалось смішним, одразу вибухнув дружній регіт.

Другий гудок нагадав, що зараз балакати ніколи, за годину шахтарям треба одержати лямпу, наряда й спуститись по своїх горизонтах. А ще треба одягтись, промити очі й дійти до нарядної. Казарма поринула в турботну мовчанку готування до зустрічі трудового дня.

III

Деркач рубав останнього конька. Вугілля від натиску молотка м'яко відставало від лунакової стелі, й зубок кришив, вивертав грудки, ніби це не вугілля було, а струхлявіле дерево. Не завжди так працюється, як сьогодні. Бував в цій же самій верстві, такої ж міцності вугілля, а не клеїться робота, хоч зубами скрегочи— то зубок, наскочивши на сталистий іскриш, затупиться— треба міняти, то шланга заплутається— треба лізти розплутувати, то лісу не вистачає, теж лізь вишукуй по полю. А бував інакше: усе йде гаразд, ніби котиться колесо по рівнині, одпрацюєш зміну й ще почуваш у собі сил не менш, як на другу. У таких випадках і настрої зовсім інакший, і думки не ті. Не турбуєшся, щоб якомога швидше закінчити та відпочивати, а думаєш про різні життєві справи, вчинки, події, про все, чим багата повсякденність.

— Це хто, Деркач?— почув вибійник десятників голос.

— Так, товаришу Сороко,— не перериваючи роботи, відповів Деркач.

— Добре, так і запишемо,— водив десятник олівцем по паперу книжечки,— так і запишемо,— повторив він.— А як же воно діла, товаришу Деркач?— знову спитав десятник під той момент, коли в вибійника не стукотів молоток.

— Прекрасні діла, товаришу Сороко,— і молоток знову почав гризти вугілля.

— Це добре, коли діла прекрасні.

Завжди десятник Сорока спитає те, що йому потрібно, запише й лізе далі. А зараз він книжечку вже всунув у бокову кишеню своєї спеівки й сидів поруч Деркача.

— Товаришу Деркач,— гукнув десятник вибійника, і той, одвернувши зубком грудку вугілля, поклав молотка собі на

ноги. — Товаришу Деркач, я хотів вас одірвати від роботи на одну хвилину.

Сорока трохи промовчав, можливо всього якусь хвилину, й за цей незначно короткий час обличчя його перетворилося із задумливого в підлесливо-прохачьке. Поємишкою кривились губи, блищали зуби, обмаслились очі, й на обличчі загорілось руде волосся бороди мідним вогнем.

— У мене до вас, товаришу Деркач, велике прохання.

— Будь ласка, що можливе — я радий зробити.

— Можливе, товаришу Деркач, і дуже можливе, варто тільки вам цього схотіти. Я буду прохати вас про одне: не сердьтесь на мене, товаришу Деркач, прохаю — не сердьтесь. Я й без цього нещасна людина... Ви мабуть чули — в мене вдома ціла трагедія, не знаю, як і переживу її. А тут ще на роботі догану наказом по шахті оголошено.

— Догану, товаришу Сороко, дано не за те, що я на вас серджусь, а за байдуже ставлення до роботи.

— Не кажіть, товаришу Деркач. Це ж бо не так. Не заявили б ви Орлову, все було б гаразд.

— Як би було все гаразд, то й заявляти нічого було б.

— Я бачу, товаришу Деркач, ви не хочете перестати на мене сердитись.

— Я не серджусь, товаришу десятнику, й коли будете працювати як слід, добре керуватимете роботою, то й надалі не сердитимусь. А покищо, давайте займатися своїм ділом.

Деркач узяв молотка, і його плечі задвиготіли від поштовхів стисненого повітря. На Сороку знову ринули колись несподіваним злість, хвилювання й пекучий біль серця. Уже не блищали зуби, не танули в масло очі, — зуби вчепилися один за один, на щелепах руде волосся бороди випнулось клоччям, і очі як би могли — проштриткнули б вибійникову спину до самого вугілля.

Сорока поліз до нижчих приступків. Записуючи в книжечку прізвище Карпова, десятник згадав, що цей бородатий вибійник не в ладах із Деркачем. На останніх зборах шахтарів ділянки Деркач лаяв так, що пробачити, забути про це зможе не кожен. Сорока відчув із цим бородатим вибійником якусь спорідненість, близькість, і він після кількох вступних речень почав скаржитися на своє нещасливе життя, розказав усю історію з Прищепю, про свої страждання й упертість у родинній боротьбі. Удома становище все гіршало. Сорока як і раніше, стоїть на своєму — не розмовляє ні з дружиною, ні з дочкою, але вони не тільки не йдуть на поступки, а навпаки — почали за-прошувати до себе на квартиру коногона Прищепу. П'ють із ним чай, лускають насіння й посміхаються. Їхній сміх не дає Сороці спокійно лежати в сусідній кімнаті, він схоплюється з ліжка й бігає як звір, обнесений ґратами. А тут ще в шахті не слава богу, — Деркач почав уїдатись, хотів із ним Сорока

помиритись, так той і розмовляти не став. А що йому треба, чого прив'язується — тяжко зрозуміти.

Карпов, напівлежачи на похилому масному ґрунті, дивився пильними очима на Сороку, уважно слухав і співчуваючи хитав головою. Карпову шкода було колись лагідного, спокійного, а тепер із розхристаною душею Сороку. Він би на що хочеш пішов, що хочеш заподіяв, аби допомогти своєму десятникові, з якими прожили багато-багато років мирно, ніколи не сказавши один одному лихого слова.

— Усякий народ на білому світі трапляється, — казав Карпов у відповідь на Сорочині скарги, — от узяти хоча б і Деркача. Колись він був гарним чоловіком, дружив я з ним. А потім зіпсувалась людина. Гордощі його задушили. Куди ж там! Усі з Деркачем несеться як із писаною торбою, хіба тепер йому до Карпова? Навіть десятникові й то від нього поваги немає. Справді, товаришу Сороко, тяжко зрозуміти, чого йому треба. Одного мабуть він хоче — в начальство влізти. Надокучило мабуть із молотком тягатись, може хоче з книжкою лазити. — Карпов вхопився за свою догадку обома руками. — Може, товаришу Сороко, хоче Деркач вас із ділянки вижити, а на ваше місце десятником стати? Може ж так бути, як по-вашому?

Сорока у відповідь тільки тяжко відхнув.

І Карпов до свого припущення почав ставитись, як до факту, що не може бути спростований. Він обурювався з Деркачового вчинку так, що навіть не клеїлась робота, насилу дорубав останнього конька. Не в силі Карлов удержати хвили обурення, він мусить десь про Деркачеву нечесність розповісти, щоб знали люди, хто такий отой самий славетний Деркач, що має непохитний авторитет старого шахтаря.

Карпов своє бажання вдовольнив. Він, пообідавши, пішов до довгого будинку шахткому, що починається зараз же від воріт рудні. Власне, цей будинок тільки звався шахткомівським — тут опріч професійної організації містився й партосередок, дві кімнати займав комсомол, у безлічі кімнат-кліток розташовувалися різні громадські осередки, гуртки, через це будинок шахткому ніколи не замикався — вдень і вночі тут засідали, виріщали, перевіряли. Немазані завіси вхідних дверей рипіли безупинно, ніби дихали хворими легенями, в коридорі тупотіли ноги відвідувачів, що сновигали від кімнати до кімнати з одного кінця в другий. Громадське життя кипіло. Але до шахткому йшли й ті, кому тут зараз діла не було ніякого; такі відвідувачі всередину не заходили, не топтались — вони розсідалися на лаві попри вікон на відсоння, в обличчя дивилося передвечірнє сонце, шахтарі мружились і ліниво розмовляли. А коли знаходився цікавий оповідач, сходилися навколо нього, й над юрбою стояв галасний говір і стовп теплого сміху.

Карпов прийшов, коли шахтарі саме з'юрбилися і когось уважно слухали та кидали в середину юрби оповідачеві реплі-

ки. Він і собі бороду простяг уперед, щоб бачити, хто воно там говорить. На лаві, обпершись спиною в цеглу шахткомівської стінки, сидів чоловік років тридцяти, не дивлячись на тепло, одягнений у ватяний піджак. Він м'ясистими губами смоктав цигарку, пускав крізь зуби цівки слини й непримушено вів розмову.

— От я цьому самому десятникові й кажу: так і так, товаришу, ти чоловік релігійний, я бачив — твоя жінка паски пече, яєчка пофарбовані на тарільці лежать. Вітаю божеських людей, сам деякі почуття до неба маю, а тому прошу — заклич мене розговлятись. Дуже хочеться посидіти в релігійному обстві. А коли не запросиш, то я тобі це, сукиному синові, так не залишу. Я тебе під монастир підведу. Хоч ти й десятник, а я кріпильник, але ти біля мене, коли захочу, на колінах лазитимеш.

Оповідач ще довго хвалився своїми пригодами, розказував як до того дійшов, що й гроші позичав у десятника та не повертав, навіть ботинки забрав, аж поки про це дійшло до шахткому й кріпильника з шахти вигнали.

— Ні чорта! — заспокоював себе оповідач. — Товариш Булатов не загине. Він дураками забезпечений. Головне — нюх мати. А в мене ніс, як у хорта — те, що треба, винюхаю.

Карпов запустив свої пальці в бороду й перебирав волосся, ніби виплутував відтіля грудочки вугілля. Видко було — не міг спокійно слухати хвалька, що вмів визискувати інших людей. Карпов не витримував, він розптовхав ліктями крібу, підійшов аж до простягнутих уперед ніг оповідача й кинув йому в обличчя як гарну каменюку, зле слово:

— Мерзотник!

Юрба колигнулася. Образу було кинуте з такою замашністю й щирістю, що мусіла б на ображеного справити якесь вражіння. Але вилаяний кріпильник у відповідь тільки затався димом цигарки та смачно сплюнув.

— Падлюка! — ще додав Карпов. — Своїх мерзотників хватає, щоб знущатись над десятниками. А ти сюди притаскався.

— Так його, так, — хтось підштрикував із натовпу.

— Свої десятникам жити не дають, — не вгамовувався Карпов. — Хто Деркача знає? — повернувся вже обличчям до натовпу Карпов.

— А хто ж твого напарника не знає?

— Два чорти — пара.

— Старі рудничі сичі.

— Та ні, їхній глечик кокнувся.

— Я не мерзотник, щоб мати друзів — мерзотників, — відповів на репліку Карпов.

— Це ти, дїду, щось не туди гнеш.

— Дїда мабуть Деркач у змаганні випередив.

— Еге, Карпов, значить, не берють? А хвалився—я, я... От тобі й я.

— Мене грець собачий хто випередить,—загорілось самолюбство в Карпова, — з такими комуністиками я справлявся й справлятимусь. А змагатись із Деркачем я для себе вважаю за ганьбу.

— Чи ви, діду, полаялись із Деркачем, чи що?

— Мені лаятись нічого. Хай із цим кар'єристом собаки сваряться. Заїдає Деркач нашого десятника, от що. Хоче сам на його місце сісти. Командувати захотілось. Командуй дома краще. А то вже дочку-комсомолку ножем почали штрикати. Докомандувався!

Деркач вийшов із будинку шахткому. Був у секретаря осередку, розмовляли про роботу ділянки Мазурка-схід. Черевань указував Деркачеві, що партгрупа працює незадовільно, члени партії розтанули серед шахтарської маси, їх не видно попереду, вони вважають, що досить з них того, аби самі працювали гаразд, а що в дільниці недовладности, різні ненормальності, — це членів партії не обходить. Групорг на Мазурці-схід Зайцев — комуніст молодий, йому треба допомагати керувати, а Деркач — як старий член партії — цього не робить. Вийшов від Череваня Деркач із почуттям провини й відповідальности. Зароїлись думки про плян дальшої роботи, він мабуть пройшов би повз юрбу, не помітивши її, та раптом почув своє прізвище й спинився. Карпов тряс бородою, піднявши вище голови руку з простертим пальцем і запевняв про заїдання Деркачем свого десятника.

— А ну, ну, що ж ти верзтимеш далі? — спитав голосно Деркач, і натовп зацікавлено став позирати то на одного старого, то на другого. Карпов був збентежився. Та хтось, побачивши це, зауважив:

— Що, Карпов, просто посипалось?

І бородатий вибійник, спалахнувши, навіть зробив крок наперед.

— А що ж, хіба не вірно, що ти в десятники лізеш? Не вірно, скажеш, що Сороку ти з дільниці виживаєш?

Деркач хотів був відповідати на ці несподівані, безглузді обвинувачення та вчасно отямився. Тут, під шахткомом збираються тільки плести плітки, розповідати анекдоти й зовсім не до речі буде виправдуватись перед юрбою, доводячи їй, що слова Карпова — чистісінька вигадка.

— Пом'ятай, товаришу Карпов, ти за свої слова будеш відповідати.

Деркач одразу повернувся й пішов по вулиці додому. У натовпі хтось пустив слідком дотепа, та цей дотеп не справив ніякого враження, бо панувала ніяковість і мовчанка.

— А де ж хвалько дівся? — звернув хтось увагу на відсутність упевненого визискувача-кріпильника з якоїсь рудні.

— Здорово то його, діду, одчухмарив.

— Мабуть хвалитись своєю спиритністю більше не буде.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ЗЕМЛЯ ТРЕМТИТЬ

I

Деркач на дверях загадовні зустрів прибиральницю Мавру. Вона любила хуткіше позамітати підлоги ламповні та нарядної, постирати з столів і потім десь знайти компаньйонку, лускати насіння та перебирати кому небудь кісточки.

— Драстуй, Мавро, — привітався він із старою, — відпочиваємо, значить?

— А чого ж? Може й тебе похастувати? — простягла Мавра жменю насіння Деркачеві. Він узяв, і лущиння тепер летіло на підлогу жвавніше.

— Як воно, Мавро, є вже хтонебудь у нарядній?

— А чого їм тут треба? Смітити? Не пусто. Їй-бо не пусто. Мабуть знов засідання. Вам видно діла немає. Краще б працювали, а не язиками мололи. Не пусто. Їй-богу не пусто!

Мавра не любила, коли в нарядній були люди невчасно, — тоді їй доводилось ще раз замітати, бо хто б не збирався, хто б не засідав — на підлозі залишалося сміття. Прибиральниця завжди не хотіла пускати до нарядної людей, але з нею в таких випадках починали розмовляти чемно, і вона кінець-кінцем згоджувалась пустити востаннє, але це вже справді таки востаннє.

— Ось і групорг наш іде, та дивись, Мавро, який красунь. Невже й з ним нас сьогодні не пустить? Здорово, Зайцев. Чого ж ти загулюєшся? Сам же казав — засідання рівно о п'ятій. Ну, та нічого. Біда от тільки — Мавра не пускає.

— Маврушо, — почав підлещуватись Зайцев, — у нас же діло, серйозне діло, ми ж тебе не так часто турбуємо. Ти вже зроби ласку, пусти, ми не довго й сидітимемо, раз-два й готово.

— А багато вас буде? — пішла на поступки прибиральниця.

— Та де там. Не більше як десять чоловіка.

— Ох, оці мені засідання, — покрутила головою стара — коли вже їх здихаюсь. Тільки те й знають, що засідають та засідають. Немає й напасти на ці засідання. Ну, йдіть та глядіть же мені.

На засідання партійної групи першої зміни Мазурка-схід прийшов ще один член партії — кріпильник Слюсар. Не було тільки двох кандидатів — Черняка та Соловйова. На засідання мусив прийти також і комсомольський актив. Деркач порадив групорові Зайцеву закликати їх, хай хлопці втягуються в партійне життя. Решта людей з'явилась незабаром. Останні прийшли комсомольці Завірюха з Мартинюком.

— Можна починати, товариші. Ті, кого запрошено сьогодні, всі тут. Присутні три члени партії, два кандидати та чотири комсомольця, — Зайцев підвівся з-за столу, ніби підкреслюючи цим, що початок засідання зроблено. — Група наша, товариші,

кількістю гарна. З такою групою можна гори ворочати, а не те, що норму вугілля давати. А ми того, плаваємо, щось не клеїться в нас. Один день і до ста відсотків доганяємо, а другий дивися і очам не віриш—відсотків сімдесят ухитрилися дати. А чого так? Оце саме „чого“ ми й мусимо виявити й знищувати, щоб надалі не повторювалось. Зі мною говорив секретар, товариш Черевань. Каже—погано працюєте, значить, комуністи ви погані. Хотів було заперечувати, та язик не повертається, не находив, що казати. А й справді, що я міг сказати? Що працюємо ми гарно? А де ж тоді вугілля від нашої гарної праці? Ось воно в чому справа.

Раптом заскриглили двері й майже вбігла на вид така неповоротка, опецькувата Мавра.

— Усе засідаєте!—накинулася вона з лайкою на партгрупу.—ніяк не назасідаєтесь? Уже шахта завалилася, Мазурку вашу чорти з квасом зїли, а ви все задами лави третє. Усе як скажене поприбігало начальство, в шахту подалось, а ви все головуєте. Соромно, хай би оці комсомольці засідали, а то й ти, старий Деркач, стара коцюба, теж до них уплутався. Сором вам, тьфу, —плюнула вона з презирством і повернулася йти.

— Мавро, що ти мелеш?—трохи збентежився від потоку прибиральничиних лайок Деркач.

— Нічого не мелю. Самі мелете, а в шахті штрек Мазурки завалився. Кажуть, як почав сідати від проходки, так тільки біля квершлягу зупинився.

— Ну?—вирвалося в Мартинюка. — Він кожного дня, йдучи штреком, нетерпляче вдивлявся вперед, коли ж воно кінчатися ця путь: колії, калюжі води й пари кріплення здавалися тоді безконечними.

— Це ти, Мавро, загнула!—усміхнувся Деркач, хоча в його очах стояла наллята тривога.

— Тьфу на вас! Брехати ото б я прийшла. До них як до людей, а вони ще й носа копирчать. Тьфу!—Мавра обурена подалася знову до кліті, щоб разом із відкотниціями випитувати подробиці новин у тих, хто виїздить на-гора.

— Хлопці,—звернувся Деркач до партійної групи,—не знаю, скільки тут правди, але байдужими бути не можна. Ви почекайте, а я поїду взнаю, що там таке. Так почекайте ж, товариші!—крикнув Деркач уже здаля. Він метнувся до лазні, одяг спецівку, забіг у лямповню і тоді вже до кліті. Остеронь ставбура зібрався натовп цікавих, що почули про випадок у шахті і поспоходилися узнати, чи немає жертв. З-під землі вискочила кліть із напханими в її поверхах людьми. Шахтарів зараз же оточили. Ті, що з шахти виїзять, у розмови вдаються неохоче. Було тільки зрозуміло, що вони виїхали на-гора, бо нічим працювати, в штрєці обвал, труби зіпсовано, повітря стало доходити таке слабке, ніби гнали його на компресори, а хтось сонний лежав і дмухав у трубу.

До Мазурки схід Деркач дійшов верхнім штреком. У приступках вибою не було. Весіли недорубані коньки, лежав невикористаний ліс, скрізь почувалось несподіване, раптове закінчення роботи. Не тільки в трубах повітря не було, — обвал зробив загату, вентиляція припинилась, у полі не почувалось звичайного руху повітря, низу вгору, до гезенка, на верхній горизонт. Але мертвість панувала не скрізь. Деркач виліз із люка, і спереду в штреку замайоріли кволі вогники, що коливались у чийхсь руках. Деркач підійшов, пізнав високого шахтоуправителя Орлова, завідувача дільниці техніка Лисицького, стояв тут секретар партосередку Черевань, було ще кілька чоловіка, усі дивились уперед, ніби їхні погляди були прикуті обвалом. Товсте дубове кріплення силою тиснення землі, як од паралічу поскорчуване, повипинане чудернацькими дугами, посилюване, ніби це не кріпке дерево, а гармонія, яку можна стискувати і розтягувати. Сірий лунак своїми брилами зім'яв пари, навалився на колію, заповнив штрек мов сморідний газ, через який стоять люди і не наважуються пройти, хоча на тому боці бути треба край.

— Товаришу Лисицький, — звернувся шахтоуправитель Орлов до завідувача дільниці, — скажіть, за який час можна оце все прибрати, навести порядок і почати в приступках роботу?

— Зараз я, Миколо Івановичу, — після цілої хвилини мовчазного роздуму почав відповідати Лисицький, — точно сказати не можу. Для точности треба заміряти. Але й потім треба знати, скільки буде на очистці робочої сили, коней і таке інше.

— Мене ваша відповідь, товаришу Лисицький, не задовольняє. Звичайно, ми мусимо мобілізувати всі сили, щоб звільнити штрек від завалу якнайшвидше. Ми не маємо права поглиблювати прорив.

— Коли сприятимуть усі умови, то я гадаю... я гадаю, — технік замислено вирічався на пляму жовтого світла, що лив на землю акумулятор, — я гадаю, що коли почати роботу з завтрашнього ранку, то трьох діб на це буде досить.

— О! — вирвалось одразу не з одних вуст.

— Товаришу Лисицький, — не то прохаючи, не то докоряючи протягнув Орлов, — це ж заріз для нас. Ми мусимо хоч із шкіри вилізти, а щоб дільниця прогуляла не більше доби.

— Знаєте, — усміхнувся Лисицький, — я заперечувати не можу. Зараз трапляється таке, що можна на все сподіватись. Із свого боку я вживу всіх заходів, щоб почати давати видобуток як можна скоріше.

У штреку біля брил лунаку серед керівної частини шахти почались сперечання. Орлов усе ж припонував закінчити очистку до початку роботи першої зміни на післязавтра. Секретар осередку Черевань із свого боку сказав, що роботу треба починати не завтра вранці, а сьогодні. Людей частину можна зняти з інших дільниць, а частину мобілізувати з тих, хто зараз відпочиває. Мобілізацію людей на поверхні Черевань брав на себе.

Деркач мовчав. У нього виник плян, і він пішов подивитись та в певнитись до проходки штреку, чи можна те здійснити, що він гадав. На кінці мовчазного штреку все було мертве, мов у пустелі, де тільки но пройшов неблаганний і непоборний вихор. Валялась лопага, два вагони лежали попри колії і їхні колеса стирчали на пузі, як підібгаті ноги тварини, що лащить-ся до людини. Один вагон стояв на колії недовантажений лупаком і в самоті нагадував безпритульного. Деркач пішов назад задоволений.

Біля обвалу розмова закінчилась. Дійшли до висновку, що треба зараз же починати роботу. Орлов уже йшов знімати людей з другорядних робіт інших дільниць, Черевань мобілізувати людей на поверхні, а Лисицький керувати очисткою штреку на заході обвалу.

— Товариші, хвилинку зачекайте! — застав Деркач людей біля люку. Хтось уже вліз у дучку, вниз падали грудки вугілля й плями світла. — Я хотів пропонувати, щоб з обвалу вивозити породу в два кінці.

Деркачева пропозиція була несподіванкою.

— Так, я пропоную, товаришу Орлов, — став звертатись Деркач безпосередньо до шахтоуправителя, навіть підвівши вгору лампу, щоб видно було обличчя високої постаті господарника, — я пропоную з західного боку обвалу вантажити породу і вивозити на гора, а з цього боку породу забучувати проходку штреку. Цим наполовину прискориться можливість почати роботи в приступках.

Мовчали всі. Десь луснув стояк, чути було, що посипалось порода. Деркачеві не видко виразів облич, але коли відповідають йому мовчанкою, значить не дурницю він запропонував.

— Гм. Так-так. — Порушив тишу Орлов. — Що ви можете відповісти на цю пропозицію, товаришу Лисицький?

Технік стояв спокійно, ніби це все було йому давно знайоме, і тільки зтримка за тим, щоб він висловився.

— Я зараз не можу сказати, чи було б доцільно, Миколо Івановичу, таскатись із породу з місця на місце, але тут є друга причина, що унеможливає здійснити цю операцію.

— А що саме? — не витерпів Черевань і підійшов до техника.

— Тут немає вентиляції, — відповів Лисицький, — люди працювати не зможуть. Зараз уже ви на собі відчуваєте — тяжко дихати. А за годину, за дві, та ще коли почати перекидати з місця на місце породу — сюди не можна буде зайти навіть на кілька хвилин.

— Товаришу технику, — теж ніби чекав на це, спокійно, навіть посміхаючись, відповів Деркач. — Коли країна задихається без вугілля, то нам нічого боятись задухи від пилу. Але зовсім не обов'язково нам працювати в задусі. Ми можемо розібрати трубу, і сюди хоч потроху, а йтиме свіже повітря. Труби ж не попереривані, товаришу технику?

— Ви маєте рацію, — погоджувався Лисицький, — труби мабуть тільки погнуті, тому й слабкий доступ повітря, власне кажучи, думка ваша гідна уваги. Коли от Микола Іванович погодиться, то можна очистку провадити з двох боків.

Орлову більше порад не треба. Він мав уже певну думку і почав діяти. Завідувач дільниці Лисицький дістав розпорядження розпочинати роботу з двох боків, і технік подерся в люк.

— Деркач, — зупинив Черевань вибийника, що й собі вже почав підійматись на м'язах рук у дучку, — ти ж, сподіваюсь, теж будеш уночі працювати?

— Авжеж.

— Добре. Так ти тут дивись. Становище, як бачиш, тяжке.

Це "дивись" Деркачеві казало багато. Йому секретар доручав бути відповідальним за роботу. Орлов навіть додав:

— Ти, товаришу Деркач, візьми на себе керівництво цим крилом роботи.

— Гаразд, — чітко відповів Деркач, — не більш, як за годину робота тут почнеться. Зараз у нарядній засідає наша партгрупа, а її приведу в штрек.

Більше розмов не було. Мовчки вилізли на верхній горизонт і пішли, кожен заміркований про свою частку єдиної роботи. Орлов думав, де б зараз можна зняти людей, щоб це не позначилось на інших дільницях. Черевань пригадував, до кого б послати свого технічного секретаря, щоб викликати до осередку й вирядити в шахту. Деркач підраховував, скільки йому треба людей. Добре було б, коли б чоловіка чотирьох послати гнати ліс, чоловіка шість кріпити, чотирьох навалювати у вагони породу та мабуть знову чоловіка шість ганяти вагони, розвантажувати їх і породу підкидати вгору, щоб вона займала менше місця. Ого, 20 чоловіка, виходить, треба. А є тільки дев'ятеро і то коли партгрупа ще не розійшлася.

II

Партійна група засідання відклала до приходу Деркача. Від нічого робити зав'язались розповіді про різні випадки на шахтах Донбасу. Завірюха й Мартинюк сиділи і не тільки слухали, а й переживали страхіття, що десь траплялись на таких, як і ця шахта. Молодим шахтарям моторошно було чути, як обривалась ливна, і кліть, долітаючи вниз, розплющувалась разом із людьми в корж. Розповідали тут і за обвали, які донебудь траплялись, розказували про вибухи, страшні вибухи, що з людей робили грудки вугілля. Але це було цікаво слухати Завірюсі та Мартинюкові, а хто на руднях живе не перший місяць, тому доводилося чути вже не раз, а декому й бачити всі ці нещастя на власні очі, і розмова не була така захоплива, щоб був непомітний хід часу. Деркача не було мабуть більше як годину. Перший не витримав Слюсар.

— А чи не досить нам отут сидіти? — спитав він, — щось не чути нашого Деркача. Мабуть уже засідання треба відкласти та йти додому.

— Почекаймо ще трохи, — розраджував групорг Зайцев.

Слюсар угамувався, але не надовго. Йому не сиділось, він почав ходити по нарядній, потім вийшов подивитись до кліті, що воно там діється і більше не повернувся. Зник із загадовні і комсомолець Марченко.

Деркач застав у загадовні шістьох чоловік.

— Тепер не до засідання! — сповістив він їх. — Завалився наш штрек. І добре завалився. Технік каже — не менш трьох діб треба на очистку. А це визначає недодати якомусь заводові ешелюна вугілля, коли не більше. Бачите, чим це пахне? Тільки було почали з прориву видиратись, мріяли вже про червону зірку на копрі, а воно як раз... Та ні чорта! — Раптом випростувався і підніс голос Деркач. — Ні чорта. Вихід, товариші, з усяк бога становища є.

І старий розповів, що є можливість відкрити Мазурку — схід не пізніш як до завтрашньої другої зміни. Потрібна тільки на ніч завзята робота сорока чоловіка. Зараз партгрупа мусить піти по своїх квартирах, одягатися, захопити сокири й не більше, як за півгодини бути в шахті. Хто трапиться по дорозі — треба закликати на роботу, можливо до кого й зайти не заважить... Головне, щоб були люди, а з людьми робота не страшна.

— Товаришу Деркач, так це й ми з Мартинюком агітнемо в казармі. Може й від нас хто прийде.

— Прекрасно, товаришу Завірюхо. Дуйте, хлопці. Тільки швидше, бо Мазурка мовчить.

Деркач порадив у штрек спускатись через приступки з верхнього горизонту, і група розійшлась. Нові друзі — Мартинюк і Завірюха, щоб устигнути повернутись у призначений від Деркача строк, до казарми бігли. За ними ув'язався невеличкий собака, він котився слідком, верещав, але його не помічали, й собака одстав. У казармі було, як і завжди вечірньої пори: один парубок сидів на ліжкові в кальсонах і, муркочучи пісню, латав продертий зад штанів; Коля Лівша тихенько бив по нервах балабайки; Чередниченко звів руки з ліжка до підлоги й дивився в стелю, хоча очі там нічогісінько не бачили; за столом кілька чоловіка совали шахи, шаруділи газетами; сиділи біля казарми на лаві й просто на землі.

Хлопці влетіли в казарму вихорем; здавалось, цей вихор почне троцяти, перевертати ліжка, столи, тумбочки, вихватить з рук газети й понесе через відкриті вікна надвір. Але сталося інакше. Завірюха надзвичайним голосом скликав казармників до себе. Люди сходились, почувачи якусь несподіванку й тривогу.

— Товариші, в шахті обвал! — вигукнув Завірюха, і це ще більше надало уваги і настороженості молодим шахтарям, що з'юрбилися біля столу.

— Наскільки поменшало вашого брата? — запитав Іванов, збивши Завірюху з течії думок.

— Жертов немає, — додав Завірюха, і одразу напруженість розійшлась. Хтось полекшено відхнув.

— Нічого, — тоном заспокоєння сказав Іванов, — це випадок із системи обвалів. Але ви, не турбуйтеся не зараз, так другим разом комусь із вас ребра захрущать. Чавкнете, як писклята під колесом. Хо-хо-хо! — голосно засміявся Іванов. — Хо-хо-хс. Ви на мене не звертайте уваги. Це в мене сьогодні гарний настрій.

— Іванов! — стукнув по столу кулаком Глущенко, який щойно повернувся з робітфаку і не встиг навіть покласти книжки в тумбочку. — Івансв, ти знущався з нас. Зараз нам ніколи ходити коло тебе, але май на увазі: ми тобі цього не простимо. Давай далі, товаришу Завірюхо.

І Завірюха почав розповідати про обвал, і потребу зараз же йти на роботу, щоб якнайшвидше видавати партії вугілля з штреку на гора.

— А що це — обов'язково? — спитав із зацікавленістю Пашенко. Він примружив одне око й чухав пузо.

— Та міліцію викликати не будемо, — пожартував Глущенко, — коли свідомість є, то сам підеш, а немає — тим гірше для тебе.

— Тоді ви як хочете, — зрадів Пашенко і розкрив друге око, — ви як хочете, а я спати буду.

Іванов знову залив казарму гострим, мов ножі, сміхом.

— Ентузіязм! — мовив він єдине слово і теж слідком за Пашенком одійшов убік.

Чередниченко спостерігав за всім, що діялось у казармі, лежачи на ліжкові. Але після глузливого сміху Іванова підхопився, розштовхав своїми довгими руками натовп і вже біля столу сказав:

— Для чого ці балачки? Хочете вговорити Іванова або Пашенка? Обійдемося. Давайте збиратись на роботу.

— Вірно, — підтвердив Завірюха, — швиденько одягайтеся й ходім.

П'ятнадцять чоловіка слідом за Завірюхою вийшли з казарми. Йшли вулицею як колись у селі, з сміхом, веселими дотелями, штовхаючи один одного під боки, тільки йшли не на вигін до дівчат, а в шахту. Завірюха був переповнений гордошів, що він веде на роботу таку силу.

У лямповні хтось вигукнув:

— Дивись, Іванов теж із ними.

І всі почали дивитись на маленьку постать, одягнену в спецілку. Голова Іванова глибоко влізла в брезентового бриля й здавалось, наче голови не було зовсім, а бриль прикривав величезний горбатий ніс, що виріс прямо з плеч.

— Не дивуйтесь, товариші, — відповів Іванов, — мене ваш ентузіязм не захопив. Я не працюватиму тоді, коли це не перед-

бачено календарем. Але я можу цікавитись. Я хочу дивитись, як працюватимете ви.

— П'ятим, значить, колесом?! — зіронізував Чередниченко. — Так знавш, друже котись собі під...

— Одержуй лампу, Чередниченко, — штовхнули його під бік і не дали докінчити адресу.

У штреку вже працювали. В розпорядження техніка Лисицького прийшло дев'ятеро робітників з інших дільниць, надісланих сюди Орловим. Лисицький тільки встигав давати вказівки кому що робити, бо за цими дев'ятьма по одному, парами, трійками раз-у-раз надходили робітники з поверхні, виряджені секретарем осередку Череванем. Робітники підходили до обвалу, хигали головами, дивуючись силі природи, що змогла пересилити кріплення, поставлене людьми, і надивившись брались за струмент, приєднувались до тих, що вже працювали. Не більше, як за дві години після розмов шахтних керівників, у ближчому до квершлягу боці обвалу працювало вже двадцять шість чоловіка. Кріпильники обережно міняли пошматоване кріплення, застеляючи рухливу стелю обополами, тут же поруч човгали по землі лопатами, кидали робітники лупак у вагони й одпихали назад, на їхнє місце приходили нові вагони, що стояли поруч, зняті з колії під стіною. Штрек, як темної ночі небо, майорів зірками вогнів, робітники розтяглись на десятки метрів, скрізь метушилися, сновигали, квапились. В одному місці з пригнанної партії авантажували ліс — складали попід стінками обополи й стовни, знімали з колії порожні вагони, даючи можливість проходити вагонам з породою, а трохи далі коногон командував конякою і зчеплював вагони. Лисицький, крім чергової коняки, дав розпорядження пустити „в сутки“ ще двох коней, тобто запрягти тих коней, що не відпочили належної кількості часу, і зараз штреком ходило три партії. Коногони зустрічались на розминовках, находили щонебудь крикнути один одному і рушали в протилежні кінці, один грюкаючи коробками порожніх вагонів, а другий твердо такоюж колесами на стиках.

Лисицький був задоволений з роботи. Він спочатку передбачав розпочати очистку тільки вранці, коли прийде перша зміна. Але становище совсім змінилось. Ог і борони свій погляд. Ні, Лисицький уже казав і казатиме, що тепер сподіватись можна на все в усякому становищі. Головне — не відмовлятися виконувати те, що пропонують старші з керівників, безвідмовно братись за все, що велять робити. Хоч і в цьому випадкові: на другого, так уперся б, що три доби потрібно на очистку і ні години менше. А Лисицький погодився на півтори доби, та ще почавши роботу не з завтрашнього ранку, а сьогодні. Адже він знов таки певного нічого сказати не може, як складатимуться справи, але початок зроблено гарний, і коли ці робітники дотриматься до ранку, до приходу зміни, то зроблено буде багато. Кепсько тільки, що не виконуєть, наказ Орлова

цілком, робота не провадиться з двох боків. Деркач не погану дав думку завалювати проходку. Але думки однієї не досить. Думка це все одно, що кар'єра ненародженої дитини. Потрібні люди, а їх ледве вистачає на один бік. Сам Деркач і той не прийшов...

Лисицький не знав, що Деркач у шахті, — він, як і пропонували йому Орлов та Черевань, організовував роботу з другого боку, на сході. Там людей працювало не менш, як і в Лисицького. Члени партійної групи, що були присутні на засіданні, прийшли на роботу, та ще й не самі — Зайцев дорогою заскочив до Слюсаря, який було вже роздягся і в одній білизні сидів за столом, пив вечірній чай. Слюсар, почувши про необхідність їхати в шахту, мовчки одсунув убік грудочку цукру й почав натягати робочий одяг. Вони зайшли ще до Черкашина — члена партії з Кам'янки — захід, але його вже дома не було, дівчинка сказала, що прибігли з осередку й покликали батька на роботу.

Щось більше десяти чоловіка підготовляли штрек до відвозу породи, щоб потім нічого не заважало працювати: поставили на колію біля проходки вагони, поклали на них запаси лісу і відкочували до обвалу. Деркач уже розмірковував, кого куди доцільніше поставити, бо для кріплення треба більше досвідчених шахтарів, а навалювати породу й відкочувати вагони мусять молодші, здоровіші люди.

Раптом до обвалу донеслись вигуки, сміх, розмови цілої юрби, забулишали коло люку вогняні очі акумуляторів, посунулись до місця катастрофи, спереду йшов Завірюха.

— Оце й я розумію, — привітно розвів руки Деркач, — тепер робота закипить.

Після короткої бадьорої бесіди з казармниками Деркач розподілив їх на групи, дав вказівки, де що і як робити, і на сході обвалу робота розпочалась жваво й плідотворчо.

З роззявленого рота розгвинченої труби в штрек виходило стиснене повітря й трохи розряджало задуху, гнало курний туман у лок. Робітники постягали з себе одяг, були голі по пояс, лупаковий пил сідав на тіло чорним шаром, змочувався рясним потом і одвалювався коржами, оголюючи чисті плями тіла, що зараз же вкривались новим шаром.

Одному Іванову було нежарко. Він ходив штреком, мовчки спиняючись коло місць, де працювали робітники, дивився на їхню роботу, коли набридало дивитись в одному місці — переходив у друге, йому кортіло щонебудь сказати, та не було слухного часу, нікому було говорити, бо всі зайняті своїм ділом, слухати філософа ніхто не стане. Тоді Іванов, також мовчки, як і прийшов, виліз із штреку на верхній горизонт і подався на той бік обвалу. Тут він натрапив на цікаве для нього видовище. Один кріпильник, на прізвище Зуйков, устроїв свою сокиру в тіло закріпленого дуба й підійшов до Лисицького.

— А котра воно година, товаришу техніку?

Лисицький протер рукавом спецівки скло годинника й руку відвів під промінь акумулятора.

— Чверть на одинадцяті, — байдуже відповів технік.

— Ого! — здивувався Зуйков. — Ужэ зайвих п'ятнадцять хвилин відпрацював.

— Треба йти на відпочинок, — і він з насолодою по-кошачому потягнувся.

— Як це на відпочинок? — не зрозумів Лисицький. — Ви ж прийшли з товаришами на позачергову роботу. З товаришами ж треба разом і залишати.

— Я працював у свою зміну, а не позачергову, — пояснив Зуйков, — а мене Орлов пригнав з іншої роботи сюди на обвал.

Розмову кріпильника з техніком почув коногін другої зміни Мазурки-Схід Беліков. Він залишив зчіплення вагонів і підійшов до них.

— А ви що хотіли сказати, товаришу? — спитав його Лисицький.

— Та те ж саме, що й Зуйков.

— Тобто — не хочете більше працювати?

— На все буває свій час, — поспішився замість Белікова відповісти Зуйков.

— А хто ж тоді штрек очищатиме, хто вивозитиме породу? — розгублено спитав Лисицький. — Тільки кинете ви — за вами й інші підуть.

— А ми ж то при чому? Наше діло маленьке — одробив і додому, — говорив упевнено Зуйков, але коногін задумався над іншими думками. Воно вірно — одпрацював і додому, але обвал — не жарт. Раз обвал — то вугілля не питай. Люди поприходили звільняти штрек, а вони, Зуйков та Беліков, хочуть людей повести назад, зірвати роботу. Вірно, коногін сьогодні втомився і мабуть не так від роботи, як з переляку: саме коли почався обвал, Беліков їхав порожньою партією по вугілля. У штреку попереду стріляло. Досвідчений боець і той почув би окремі гарматні вибухи з десятків гармат, тріщали часті постріли рушниць, навіть чути було зойки, що дуже нагадували зойки пораниених у передсмертних корчах. То обвалювався штрек, рушилась земля, нищилось міцне кріплення. Кінь захропів, вуха стригли темряву, ноги дрижали. Беліков забув, що його Отаман стояв передом до місця вибуху, оперезав худобину гарапником, але кінь тільки більше напружився та дуже захріп. Спереду земля гоготала, гуркотіла, і Белікову здавалось, що наче там рвались сотні, тисячі бурок. Він у нестямі різав коня гарапником, діставав проміж гострі вуха, але кінь з місця не рушав і можливо од болю й переляку заїржав. Беліков отямився. І в одну мить одчепив коня від вагонів, щоб Отаман, коли зможе — рятувався, а сам кинувся тікати до квершлягу. Йому здавалось, що штрек валиться зараз же за ним. Беліков біг, не зупиняючись, аж до стовбура і тільки тут, серед електричного освітлення

та робітників, що спокійно працювали, позбувся жаху. Слідом за своїм коногоном прибіг і Отаман; він притулив свою обилакану морду до плеча Бєлікова.

Так, після цих переживань треба відпочити.

Зуйков не вгамовувався. Він почав доводити технікові, чого саме його не обходить, що люди працюватимуть, а він піде додому. Своім лунким голосом він звернув увагу робітників; до трійки, що розмовляла, почали підходити ще, і незабаром робота в штреку припинилась зовсім. Тепер штрек скидався на вузький завулок, де зібрався базар: майже ніхто не слухав, і всі говорили, щось намагалися довести, втлумачити своєму сусіді. Лисицький мовчав; він одійшов убік і спостерігав, його цікавило, що може вийти з цього колективного базікання. Черкашин, присадкуватий вибійник, теж мовчав, прислухався, чого ж хочуть ці люди, що покинули роботу й зібрались докупити. Так, все ясно. Частина шахтарів з тих, що Орлов їх зняв з інших ділень, одробила свою упряжку й хоче йти, а ті, що вирядив сюди з поверхні Черевань, тисли на них — умовляли, доказували, лаяли. Черкашин бачив, що треба вживати рішучих заходів, бо такі спірки можуть тривати кат-зна скільки часу, а робота не посовується. Він уліз у порожній вагон, щоб привернути до себе увагу.

— Товариші, — скорше кричав, ніж казав Черкашин, — отямтесь трохи, що ви робите? Ви подивіться на себе, хто ви такі: тут члени партії, старі робітники, а займаєтесь бузою. Буза, справжня буза. Один у ліс, а другий по дрова. Одні хочуть викидати оцей дешпіт із штреку, хочуть дати доступ вугіллю на-гора, а другі вже до жінки схотіли. Давайте, товариші, всі разом розчищати. А потім уже своє візьмемо. Відіспимось із жінками і без жінок, кому як волітиметься. За роботу, товариші!

— Куди за роботу? — не вгамовувався спітнілий від спірки Зуйков. — Хай той працює, хто себе не поважає. Я йду додому. — Зуйков підійшов до встромленої сокири, висмикнув її й подався геть від натовпу. Його проводжали очі шахтарів, що ніби задубили на місці, як стояки.

— Треба себе поважати, — настирливо зауважив Іванов, вийшов із натовпу і пішов за Зуйковим.

Бєліков вагався: чи теж йти за тими двома, чи залишатись на ніч ганяти з обвалу партії.

— За роботу, товариші! — знову нагадав Черкашин, і штрек почав наповнюватись звуками стукотіння сокир, човгань лопат, грюкоту вагонів, ділових розмов і вигуків.

Бєліков, згадавши, що десь на розминівках стоять дві порожніх партії і коногони лають його за затримку на чому світ стоїть, і собі кинув гнучкого матюка навздогін двом вогням, що хутко віддалялися до квершлягу, і покwapливо почав закінчувати зчіплювання партії навантажених вагонів.

III

Тільки засіріло — Черевань уже був на ногах. Він одягся і, щоб не збудити дружини й дітей, що саме солодко спали, вийшов із хати навшипиньках і пішов до шахти. Оглянувши увечері обвал, Черевань більше в шахті не був, і тепер його непокоїла думка — чи все йде так, як намітили з Орловим та техніком Лисицьким, чи не сталося якоїнебудь затримки, що відволоче початок видачі вугілля з штреку. Черевань учора ввечері негайно викликав до осередку більше як 20 комуністів, що не були зайняті роботою, відпочивали після упряжки. Він розказав їм про обвал і потім спитав, хто з присутніх може зараз же їхати в шахту працювати. Декілька чоловік не поїхало. Один ледве дотяг свою упряжку, щось невдужалось йому, другий і без того мусить їхати в третю зміну, де в кого були й інші мотиви, але більшість дала згоду працювати. Та одне діло дати згоду, а друге — використати цих людей, щоб була з них якась користь, можна бо зігнати в штрек людей, вони тупцюватимуться там цілу ніч, а без пуття.

Черевань ішов напівтемною вулицею, схід ледве-ледве жеврів, а небо ще рясно було всіяне барканами квітчастих зірок. Ще не було першого гудка, й будинки мовчазно дивились на вулицю сліпими очима чорних вікон. Череваня хтось гукнув. То вийшов із будинку шахтоуправитель Орлов.

— Тобі теж не спиться? — потиснувши секретареві руку, спитав Орлов.

— Іду подивитись, як ви очищаєте штрек.

Ішли поруч. Орлов дорогою розповів, що він учора з горем пополам зміг вирвали на інших дільницях дев'ять чоловіка: завідувачі дільниць та десятники стають дибки, кажуть — зняти в них людей, значить загальмувати видобуток. Єдине, що врятувало становище, — це надіслані Череванем члени партії. Орлов уночі був біля обвалу. Йому казали, що стався там якийсь невеличкий інцидент, нібито частина людей хотіла залишити роботу, та все це поладналось. Робота йшла добре, тільки, на жаль, із одного боку, Лисицький не став розпорошувати робочу силу, для більшої ефективності роботу провадять тільки на заході. Орлов сьогодні навмисне встав рано, щоб дати розпорядження вирядити під час наряду людей до обвалу вдосталь на обидва боки.

— Починається, — з прикрістю сказав Черевань, — завжди так: коли на словах — мов по маслу йде. А за діло візьмуться — одне не так, друге — не слава богу, третьому теж у колеса голоблі поставлені.

Черевань спускався в шахту з певністю, що біля обвалу його знову вразять якісь неприємності, виявляться нові гальма, що не дали очищати штрек як слід. Але Череваня зустрів

технік Лисицький, що повільно походжав з одного краю в другий, щоб не сісти, бо почував, що тільки следе, то одразу засне.

— А, товаришу Черевань! Драстуйте!—простяг руку технік.— Знаєте, в нас діла прекрасно посуваються. От ходім подивитись. Коли й далі так працюватимуть люди—до другого ранку штрек буде чистий.

Череваневі трохи полегшало, він зідхнув. Одразу змінився й настрій. Проходив між шахтарями, пізнавав знайомі запорошені, виснажені обличчя, вітався, бадьорив своїм задоволенням.

— Що воно, товаришу Черевань, уж ранок?—спитав, поздоровкавшись, від утоми ще більш присадкуватий Черкашин.

— Коли спускався в шахту—починало розвиднятись. Але гудків ще не було.

Черкашин потягся й разом позіхнув.

— Ну ще трохи попрацюємо та й на-гора.

— Відпочивати?

— Де там,—усміхнувся Черкашин,—по наряд. Свою зміну одробляти. Якнебудь дотягнемо, а тоді вже...—Черкашин не договорив, заплющив очі, поклав свою голову на долоню й тихо свиснув, імітуючи носовий свист сонної людини.

Черевань придивлявся до людей, хотів побачити широку Деркачеву постать, узнати, як він держиться, чи вистачить і йому сил ще на одну зміну, чи може по-старечому піде додому розправляти кістки. Старого щось не видко. Черевань подумав, що він помиляється, не пізнає серед оцих робітників у рідкому світлі й густому поросі Деркача, але скільки не придивлявся, скільки не заглядав у вифарбовані порохом обличчя, того, кого шукав, не знаходив.

— А де ж Деркач?—нарешті спитав Черевань у робітників,

— А його тут і не було.

— Так, товаришу Черевань,—додав і технік,—Деркач як ото ввечорі пішов, так більше й не повернувся.

— Дивно,—знизав плечима Черевань,—мабуть щось сталося несподіване. Деркач би прийшов. Він обіцяв бути з усією парт-группою. Їх теж нікого не бачу. Зайцева, наприклад, не видко.

— Вірно, їх нікого не має,—підтвердив Черкашин.

Черкашина осяяв здогад як промінь сонця з захмареного неба.

— Товари-и-ш-ші,—протягнув він урочистим голосом,—вони ж працюють. Слово честі, працюють!

Лисицький від здивовання не знав, що й казати. Усе ж про-бурмотів:

— Можливо... Все можливо, товаришу Черевань. Я там не був. Усе можливо.

Черкашин скомандував припинити роботу, і одразу ж штрек завмер, занімів, робітники разом із Череванем попритулялись вухами до породи стінок, напруживши слух і нерви. І тоді до них донеслися виразні стуки, гупання, шкрябання, нібито—була міцна стіна і з того боку її хотіли розтрощити.

— Працюють!— розв'язав напруження Черкашин.

— Я ж казав, що Деркач мусить працювати,— радіючи сказав Черевань, радість перелилась усьому натовпові. Хтось кинув дотепу, такого, що іншим часом ніхто мабуть і не посміхнувся б, а зараз здійнявся цілий вир сміху. До роботи більше не брались. Черкашин узнав у техника, що вже час іти по наряди, повідомив про це шахтарів і після недовгих збирань вирушили до квершлягу, залишивши самотні вагони в непролазній темряві. Пішов і Лисицький, мовчазний, як учень, що тільки що завинив і впіймався на гарячому. Черевань не докоряв технікові за його необачність не тільки тому, що не було у нього на де права адміністратора.

Черевань про техника зовсім забув, хоч із штреку виходили разом, йому хотілось побачити на власні очі Деркача, що забрався на той бік і стукає, грюкає там, шарудить.

Те, що побачив Черевань на східньому боці обвалу, його вразило й приголомшило так, що він не зразу знайшов, що сказати Деркачеві. Секретар сподівався тут зустріти на роботі партійну групу, а працювало чи не більше, ніж на заході обвалу.

— Що це воно? Відкіля це?— одночасно сміявся і дивувався Черевань.— У тебе ж наче партійна група менша?

— Та покищо менша, а можливо буде й така. Це ж молоді шахтарі прийшли на допомогу.

— А про вас ніхто й не знав, що ви працюєте.

— Та невже?— здивувався Деркач,— от тобі й раз.— Старий сміявся, мов і не було ніякої втоми, хоча він цілу ніч з іншими кріпильниками ставив пару за парю, вишикувавши вже довгі шерехи нового кріплення, схожі на добірних вояків.

Незабаром у штрек прийшов і Орлов. Він узнав від Лисицького про роботу на східньому боці обвалу, зрадів цій новині і, не дочекавшись кінця видачі нарядів, спустився в шахту.

— Отуди до бісового батька!— вирвалось у нього, коли виліз він із дучки печі й побачив розпал роботи,— от тобі й Деркач!— горяче тиснув він руку старому.

— От тобі й молодь,— поправив Деркач шахтоуправителя.— Тут усього кілька чоловіка з старих робітників— наша партгрупа. А решта— молодь, недавні селяни.

Деркач знову почав вовтузитись із колодою. рубав її, хекав, летіли геть пахучі тріски. Черевань із Орловим одійшли від обвалу в глибину штреку. Повз них по пояс голі два парубки гнали вагона з породою. Го впирались ногами в шпали, а руками в залізо Завірюха і Мартинюк. Безліч разів вони залишали позад себе обвал, підганяли вагони до кінця штреку, й там Чередниченко з іншими робітниками допомагав перекинути вагона, звільнити його від породи. Завірюха ще тримався добре, він, коли гнали порожнього вагона, находив щось розповісти своєму новому другові, щоб підтримувати хлопця, бо Мартинюк спочатку

несміливо, ніби між іншим, скаржився на біль у литках, стегнах і руках. а потім уже не скаржився, а як тільки випадала вільна хвилинка — сідав на землю, простягав ноги, давав їм короткий спокій. Завірюха казав, що вже небагато залишилось тут працювати, треба держатись, краще не так дуже впіратись у вагон, щоб менше витрачати сил. Принаймні хоч додержатись до приходу зміни. Мартинюк не хотів показувати свою слабкість, він уставав і гнав вагони, витискуючи з себе сили, які тільки знаходились у молодому тілі, ще не звиклому до тривалої тяжкої праці.

Вони з вагоном минули Орлова й Череваня, що, притулившись до стінки, розмовляли. Вагон хитався, ритмічно витанцюював на рейках, на породі стояли дві лампи, освітлюючи стіни, стелю й на кілька метрів штрек. Завірюха, простягнувши руки, схилив голову, перед очима миготіли шпали, вибоїни, а Мартинюк удивлявся вперед, аби було де діти очі. Під'їжджаючи до люку, Мартинюк побачив звислі зверху голі дві ноги. Він штовхнув Завірюху. Ноги теліпались, шукали, на щодь можна було спертись, але до землі було ж більше за півметра.

— Хто воно штани загубив? — Жартував Мартинюк. — Чи не пропив хто та лізе заробляти нові!

— По-мовму, так то жінка, — визначив Завірюх, — ноги по коліна в панчохах, а далі голі. Ану, почекай, треба допомогти.

Він обійшов вагона, став біля люку і сказав, що можна спустатись сміливо — удержить. В обійми вислизнула дівчина — Деркачева Соня.

— Дивись, Сєрєго, та це ж Сонька. Чи не допомагати прийдшла? О, роботи тут досить.

— Цікава зустріч, нічого сказати, — сміялась Соня. — Ну, нічого, замнемо, як кажуть. А от що це ти, Федоре, — одразу повернула розмову Соня на інше, — ми ж умовлялись товаришувати, а ти й носа свого до нас не показуєш.

— Як же не показую? Заходив колись — тебе дома не було.

— А ти дороги до осередку не знаєш?

— Гаразд, — кивнув головою Завірюха, — не думай, що я вже одчепився. Від мене не так легко відкараскатись. Дай тільки в колію ввійти. Ми тепер із Мартинюком удвох скрізь загвинчуємо.

— А я оце йду батька одвідати. Треба рушати, бо мені теж на роботу. Так не забувай, Федоре.

Хлопці погнали вагона далі, а Соня пішла до купи вогнів біля обвалу.

Завірюха правду сказав, що вони тепер удвох з Мартинюком загвинчують — як утік Сяниця, збори казармників призначили на редактора стінгазети Мартинюка, і вони вдвох працюють коло газетних справ, разом ходять на роботу, гуляти, діляться думками, давне вже порозказали один одному про все своє життя аж до останніх днів, і Завірюха перестав почувати самотність,

не сумував за селом, за дівчиною, що там десь у далекому тепер селі її залишив.

Соня знайшла батька, сповістила його, що мати цілу ніч хвилювалась, не знаючи, де дівся старий. Дочка запевняла матір, що батькові більше ніде бути, як у шахті, з ним не вперше — піде з дому на годину, а немає цілу добу. Та хіба стару переконаєш, зараз оце прийшла до стовбура, чекає, поки Соня виїде з шахти, побачивши батька на власні очі. Мати навіть їсти щось передала.

— Оце й я розумію, — обтерши чорні руки об забруднені штани, захоплено розгортав Деркач з газети суверток пиріжків, — молодці жінки, що догадалися їсти принести. Молодці. Тільки, якби до цих пиріжків та захопила ти, Сонько, якогонебудь ісуса, може б він наситив п'ятьма пиріжками увесь наш колектив. А то скажи, дочко, як же я їстиму, а всі слину ковтатимуть. А їсти ж усі хочуть. Тут би зараз вагон пиріжків умолотили. Чи не правда, товариші, га?

— Ого принесли тобі, так їж, — відповів Зайцев, — ми молодші, видержимо.

— Почекайте, хлопці. Ми зараз щось вигадасмо. Товариші Орлов та Черевань, а ну лишень ідіть сюди.

Робітники біля обвалу хоч роботи й не залишали, але з цікавістю спостерігали за своїм старим керівником роботи. Чекали на якусь несподівану Деркачеву вигадку.

— Що скажеш, товаришу Деркач? — підійшовши спитав Орлов.

— Та що ж скажу. Ось дочка принесла снідати, п'ять пиріжків. А нас більше двох десятків. Ціла задача — поділитись не можемо. Може з вас хто в цьому допоможе?

Черевань помітив Деркачеве хитрування й іронію, догадався жуди старий гне.

— А й справді задача важка, — сказав Черевань, — не так важко поділити, як нагодувати усіх п'ятьма пиріжками. Це не в моїх силах. Може Орлов до чого додумається. Господарникам такі задачі іноді доводиться рішати. За тобою слово, товаришу Орлов.

— Тут слово коротке, — виймав із кишені бльокнота Орлов, — оце тобі записка, товаришко Деркачева, йди з нею до буфетниці, приготуйте кожному по булці та по триста грамів ковбаси й тягни сюди.

— Мені ж на відкатку треба.

— Годину дівчата без тебе обійдуться. Треба людей нагодувати. Ну, живо.

— Дуй, Сонько, поддержи нас, — підморгнув батько, і дівчина пішла виконувати наказу шахтоуправителя. Вона ходила щось з годину й коли повернулась з мішком за плечима, наповненим пахучою їжею, в штреку робота припинилась, робітники оточили дівчину, одержували свою частку харчів і, зручніше вмоштившись десь під стінкою на лісі, на грудці породи, або й просто

на землі, простягнувши стомлені ноги,— підкріплювалися. Не звертали уваги на брудні руки, на пил, що затемняв білі фраззолі, на зубах трохи хрумтіло, та хіба зараз до того, коли плунок і тіло вимагали підтримки. Один парубок тільки закінчив їсти, одразу простягся й захорпів. Деркач і по собі почував і на других це бачив, що люди стомлені вкрай. Дехто вже не зможе нісся їжі взяти за лопату чи сокиру. Треба більш стомлених вирядити додому. Та тепер нічого, з'явилося багато свіжих людей, що прийшли працювати в першу зміну, з ними легше буде закінчувати. А воно робити вже мало й залишилось. Не прислухавшись чути, як із того боку на заході стукотять сокири, гуркочуть вагони, дрижить земля.

— До обіду кінчимо, товариші. Хто ще має силу — залишайся, а хто послаб — ідіть додому, самі закінчимо, піднімайся, товариші, до роботи.

Мартинюк не витримав; він разом із розбудженим парубком пішов до казарми. Але всі, що залишались у штретці, на заклик Деркача підвелись, поволи розминали плечі, брались до роботи, і після перших рухів зникала втома, розвіювались тумани сну.

Ще треба було трьох годин такої праці, бо робітники воліли хоч-що-хоч, а закінчити, не залишаючи місця роботи, і штрек оголився, порода розсунулась, і з заходу і з сходу глянули одні на одних зраділи очі робітників, ніби ця зустріч трапилась, коли на неї не сподівались.

— Ну, як воно там у вас, — кинули з заходу, — теж закінчуєте?

— Та в нас і не було нічого, — відповів голос із сходу, — оте, що ви понатрусювали на наш бік, заметено, і в рошоті.

— Ви теж сядили добре. І в нас із стінки понасипалось. Так що не ображайтесь.

— Добре, в півній помиримось.

Закінчували роботу з жартами, сміхом, ніби тут діла було всього на кілька хвилин. Ставили вже останні пари. Вагони одкотили до засипаної прохідки, позбирали струмент, поклали попід стінами решту лісу. Роботу закінчили, штрек вільний. У Деркача не вмичалась радість у грудях, йому хотілось товаришам, що збирались рушити на-гора, тепло подякувати, ні, не подякувати, гаряче вітати їх з перемогою; ні, знов не те, — потрібне щось ближче, палкіше, але де ті слова, не може стомлений мозок знайти бажані речення! Та робітники й самі почувають те, що сказав би їм Деркач. Ця радість, бризки сміху і в та сама урочистість паремогі над клятим обвалом, що не давав котитись вагонам, навантаженим вугіллям, до квершлягу, на-гора, в заводи.

— Ну, товариші, — нарешті найшов що сказати Деркач, — оце й усе!

Кінець першої частини